Ketabton.com

اوس يې پل په مړو ايرو نښته عالمه
آواره شيدا د څهٔ دونهې ملنګ وُ

آواره شيدا

د کاظم خان شيدا پر ژوند او کورنۍ نوي څېړنه

ليکوال

حبيب الله رفيع

۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم : آواره شیدا

لیکوال : حبیب الله رفیع

خطاط : شهزاده هروي

خپروونکی : د امان کتاب خپرولو مؤسسه

دخپریدو کال : ۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

ترون

++++++++

دارواښاد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دې رسالې د رامنځ ته کېدو

سبب شول.

ح. رفیع

فهرست

مخ	سرلیک
الف	سریزه
	لومړی څپرکی :
۱	روایتونه او اټکلونه
	دوهم څپرکی :
۷	شکونه او اټکونه
	دریم څپرکی :
۲۴	سندونه اولاسوندونه
	څلورم څپرکی :
۸۰	تر لاسه شوې نتیجه

سریزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستر یو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر و، د نازکخیالۍ او موشکافۍ له پلوه یې هنر بې سیاله او بې مثاله و او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خو لکه څرنګه یې چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده يې په غربت، بېكسۍ او بې وطنۍ كښې تېره كړې ده؛ دى له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لېرې وُ، په ګمنامۍ او ګوښه ګيرۍ كښې يې ژوند كاوه، نه بل چا د ده د ژوند پېښې ليكلې او نه دده له دې چار سره مينه وه.

دا پېښه يوازې دده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلكې د پښتو د زياتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لوېه يوازې له پښتو اديبانو سره نه ده شوې بلكې د نړيوال (جهاني) ادب زيات شاعران او ليكوال د فن له نظره مشهور او معروف دي خو د ژوند پېښو له خوا نومورکي او ګمنام.

كله چې پښتې ليكونكي او ادب څېړونكي د شيدا ژوند ته متوجه شول دده پر مړينه تر يوې پېړۍ زيات وخت اوښتى وُ، د ژوند څېره يې نوره هم تته شوې وه، د پېژندګلوۍ په پلونو يې د زمانې بادونو نورې دوړې هم ورووړې او دده يادونه يې ګرجن كړي وو.

بيا هم پښتې ليكونكو په يوه خوله ويلي چې شيدا د افضل خان زوى، د اشرف خان لمسى او د خان خوشحال خان خټک کړوسى دى. پوره يوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندګلوي را روانه وه، د دقيق څېړونكي او عميق پښتې ليكونكي بې سنده

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال د پښتو نوماند محقق او وا ښاد دوست محمد خان کامل مومند د افضل خان ختک مشهور کتاب " تاریخ مرصع " خپراوه هلته یې د کاظم خان هیڅ څښبه ښبانه ونه موندل، شکونه ورته پیدا شول او پوښتنې یې په ذهن کښې وګرځېدې ، په دې بې سنده روایت یې شک وکړ او دا یې په پټو سترګو تائید نه کړه چې کاظم خان د خوشحال خان ختک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې یې طرح کړې او موضوع یې بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو په موضوع تاوده بحثونه وشول خو موضوع لا ینحله پاتې شوه او داسې سندونه را منځ ته نه شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملا تړ وکړي او دا ثابته کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان ختک کړوسی دی .

زه هم د پښتو دیوه طالب العلم په حیث موضوع ورجلب کړم او سره له دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم، خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د تسکین او د ځان بوختولو له پاره په دې برخه کښې د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غوا ړم چې په دې لیکنه کښې د خپلې څېړنې او ګروېږنې نچوړ وړاندې کړم ؛ زه به هڅه کوم چې دا موضوع په داسې سندونو متکي کړم چې یواځې خیزه شي او دا ثابته کړي چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

لهٔ لوی خدای نه پهٔ دې لاره کښې توفیق غواړم او د

ځان لهٔ حاله سره ورړ د شیدا دا بیت را غبرګوم :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم

حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پهٔ مینه

حبیب الله رفیع

پېښور، کوز تاکال

۱۹۸۷/۱۰/۲۱ ع

۱۳۶۶/۷/۲۹ هش

۱۴۰۸/۲/۲۹ هق

لومړي شپږکي

روايتونه او اټکلونه

اوس يې پل په مړو اېرونښته عالمه
آواره شيدا د خلۀ دونې ملنګ وُ

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شيدا د افضل خان ختک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان ختک کړوسی ګڼي: د ډېټي حيات خان «حيات افغاني»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشيد جهان» او د انګريزي ختيځپوهانو راورټي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کليد افغاني» انګليسي ژباړه دي (۱) خو دوی يوه هم د خپلې دې خبرې له پاره ترجمان وړاندې سند نه دی ښودلی او بې بنسټه ودانۍ يې کړې ده.

کله چې نيمه پېړۍ (صدۍ) پخوا په افغانستان کښې په

پښتو ادب څېړنې پيل شوې، افغاني څېړونکو او پوهانو هم همدا روايات را نقل کړل. اروا ښاد علامه عبدالحی حبيبي په «پښتانهٔ شعراء» (۲)، پوهاند صديق الله رښتين «د پښتو ادب په تاريخ» (۳) او عبدالرؤف بېنوا «د کاظم شيدا په ديوان» (۴) کښې دا خبرې راغبرګې کړې.

په صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه، د روند محقق همېش خليل په «ديوان کاظم خان شيدا» (۵)، ډاکټر انوار الحق په «ديوان کاظم خان شيدا» (۶) او ښاغلو رضا همداني او فارغ بخاري په «تاريخ ادبيات سرحد» (۷) او نورو ليکوالو هم په خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت وپاله.

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د «تاريخ مرصع» په سريزه کښې ددې روايت په برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بيا هم بې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره وپالله او بې له دې چې کوم شک وښيي شيدا يې د خوشال خان خټک کړوسی وبالهٔ. په دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر څېړندو وروسته يو په کابل او بل په پېښور کښې خپور شوی دی؛ «فرهنګ زبان وادبيات پښتو» د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثر چې د پښتنو شاعرانو لنډو خو مطلبي ټوټو ته لیک دی

په همدې روایت ولاړ دی (۹) او « روحي ادب » د پروفیسر

محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې

تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت را اخلي (۱۰).

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د

اروا ښاد استاد کامل شکونه او پوښتنې یادوي او په

خپله کومه پریکړه نه کوي (۱۱).

د روایاتو لنډیز:

د شیدا ژوند څېړونکو په یادو شوو آثارو کښې

د ده د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده:

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکوال افضل خان

خټک زوی، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی

او د پښتو ادب د نوي میالي پلار خوشال خان خټک کړوسی دی

د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو تر منځ زیږېدلی دی.

څه وخت چې د ده پلار وفات شو نو د ده مشر ورور

اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار

د قیام او استحکام له پاره یې چې خپلو ورونو او نورو خپلوانو

ته کوم ناشوني حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې

خوښ نه ؤ ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر

شو؛ پر اسدالله خان تر ټولو ورونو نه کاظم خان زیات

ګران وُ ، دده پهٔ بدګمانۍ چې پوه شو نو دده لهٔ زړهٔ نه يې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دهٔ ته يې نوره ځمکه هم ورو بخښله او د ترهٔ لورېې هم ورته پهٔ نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال خان د زامنو او لمسيو زبون حال د خپل پلار لهٔ لاسه ليدلی وُ نو ځکه د اسدالله خان لهٔ خوا مراعات او بخشش د هغهٔ شکونه نور هم زيات کړل.... کاظم خان شيدا خپل کور کلی پرېښود ، لهٔ خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه وُ .

شيدا لومړی کشمير ته ولاړ ، هلته يې زده کړې وکړې او کله يې چې څهٔ زده کړل سرهند شريف ته ولاړ او پهٔ پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فيض الله خان پښتون رياست وُ او نور ډېر پښتانهٔ هم دلته وادان وو ؛ نواب دی د مياشتې پهٔ زر روپۍ پهٔ ملازمت کښې واخيست .

دده ورور اسدالله خان بيا هم دده د راوستلو کوښښ وکړ ، دوستان به يې پسې لېږل رالېږل خو دهٔ د هغو نهٔ منل . څهٔ موده پس اتفاقاً شيدا لهٔ خپلو هندي ملګرو سره د سېل لهٔ پاره تر حسن ابدال راغلی وُ او چې خپلوان يې پرې خبر شول پسې ورغلل خو چې

هر څو منتونه یې ورته وکړل شیدا سرای ته رانغی .

کاظم خان شیدا په سرهند شریف کښې د نقشبندیې طریقې د پیر غلام معصوم مرید ؤ . ده په ۱۱۸۱ هق کال د محمدي صاحبزاده په غوښتنه خپل دیوان ترتیب او د خپل ورور په وساطت یې محمدي صاحبزاده ته وړاندې کړ .

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ د یوې قلمي نسخې په حاشیه د یوه نامعلوم شاعر له خوا د « دل نظیر » له جملې څخه رااېستل شوی چې ۱۱۹۴ هق کال دی . وایي چې دی په رامپور کښې مړ شو خو له مړه وروسته یې خپلوان ولاړل او د ده نعش یې سرای ته راووړ (۲) .

پایلیکونه (حواشي):

(۱) اروا ښاد استاد کامل مومند ، د تاریخ مرصع سریزه ۴۰ مخ ، ۱۹۷۴ع ، یونیورسټي بک ایجنسي ، پېښور .

ګلشن روه ، د پوهاند عبدالشکور رشاد سریزه ، ۷۲ مخ ، ۱۳۵۶ هش = ۱۹۷۷ع کال ، د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت ، کابل .

(۲) اروا ښاد پوهاند عبدالحی حبیبي ، « پښتانه شعراء » لومړی ټوک ، ۲۵۹ مخ ، ۱۳۲۰ هش = ۱۹۴۱ع کال ، پښتو ټولنه کابل .

(۳) پوهاند صدیق الله رښتین، «د پښتو داب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹۶۵ ع کال، اداره اشاعت سرحد، پېښور.

(٦) «دیوان کاظم خان شیدا ـ معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همدانی ـ فارغ بخاري، «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، له ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هېوادمل، «فرهنګ زبان وادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲٦۱ مخ، ۱۳۵٦ هـ ش / ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکېډمي، پېښور.

(۱۱) ګلشن روه، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات له یا دو شوو کتابونو نه په ګډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

شکونه او تمکونه

بې سوختنه یې مردن دی لکه شمع
د شیدا طور یوڅهٔ مشکل پسند دی

کله چې ارواښاد استاکامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتیاؤ وروسته په ۱۹۷۴ع کال کښې په دې کتاب سر بیزه لیکله نو څرنګه چې د کتاب په متن کښې یې دافضل خان خټک په زامنو کښې د کاظم نوم نهٔ وُلیدلی او هم د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د پلار په مرینه دوې قطعې راغلې وې چې باید دافضل خان د مرګ نېټې ترې راوتلې وای، لهٔ دې کبله چې دهٔ هېڅ داسې باوري شهادت ونهٔ موند چې کاظم خان شیدا

دي د افضل خان زوی وی نوځکه يې داقطعي هم د افضل خان د مړينې و نه بللې او خپل شکونه او پوښتنې يې په لاندې ډول یاد کړل :

۱- په تاریخ مرصع کښې زموږ د مؤرخ افضل خان د زامنو په نامو کښې چې یې یاد کړي دي د محمد کاظم، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نه ده راغلې.

۲- د کاظم خان شیدا په کُلهو تاریخي قطعو کښې یوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور په مړينې ده چې کال یې « آهاد قلوب غم » (۱۱۸۹) ښيلی شوی دی، په مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم په طور د خپل ورور اخیستلی دی، له دغو درې واړو نامو یوه هم په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو په نامو کښې تر نظره نه راځي.

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو کهٔ افضل خان په ۱۰۷۵-۷٦ هـ ق کال کښې زیږیدلی وهٔ نو په شوال ۱۱۳٦ (*) هـ ق کښې چې تر هغې مودې یې په تاریخ مرصع کښې حالات راوړی دي به د شپېتو یو شپېتو کالو وهٔ نه خو ناممکنه او نه غیر اغلبه ده چې په ۱۱۳٦ هـ ق کښې او ترې پس ته یې نور زامن لونه هم شوي وي،

(*) په اصل کښې سهواً ۱۰۳٦ چاپ شوی دی.

يا داچې پهٔ شوال ۱۱۳۶ هـ ق* کښې يې ځينې زامن دومره وارهٔ ووچې د هغوی د ذکر موقع تر نه غله وخته دواقعاتو پهٔ بيان کښې را نغله .

۳- شير محمد خان گنډه پور په تاريخ خورشيد جهان کښې وايي : « اشرف خان هم در آن قيد خانه خود کشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئيس شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده نميتوانست درين حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد و بعد از و بهرام خان نيز مرد و محمد افضل خان شصت ويک سال حکمرانی بالاستقلال نموده انتقال کرد ؟ » (د کامل صاحب لهٔ نظره دا بيان لهٔ واقعيت سره سم نهٔ دی او دبنستيا هم لومړی خوشال خان پهٔ ۱۱۰۰ هـ ق کال ، بيا اشرف خان پهٔ ۱۱۰۶ هـ ق کال او بيا بهرام خان پهٔ ۱۱۲۴ هـ ق کال مړهٔ شوي دي .)

۴- د تاريخ خورشيد جهان مولف ليکي چې د بهرام خان د مړينې نه پس افضل خان پهٔ استقلال يو شپېتهٔ کاله حکمرانی وکړه ..... بهرام خان د تاريخ مرصع لهٔ رويه پهٔ ۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نو حاصل يې دا شو چې افضل خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....
نو کهٔ کاظم خان   د افضل خان زوی وهٔ او دی او

کاظم خان شیدا هم یو کس وی نو یاخو پهٔ یاده شوې قطعه کښې

څهٔ نقص یا غلطي ده یا د تاریخ خورشید جهان پهٔ بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا د هرې پېښې یادوي

د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې

یادوي او اسدالله خان پهٔ دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل

خان دا وخت مړ وُ کهٔ ژوندی ؟ کهٔ ژوندی وُ نو څهٔ یې کول ؟

او د دغه ټولو واقعاتو پهٔ دوران کښې پهٔ هکله یې د دغو تاریخونو

د لیکونکیو د خاموشۍ څهٔ وجه ده ؟ ناممکنه خو نهٔ ده چې څهٔ

داسې اوږده رنځورتیا ورپېښه شوې وي لکه فالج چې پهٔ ژوند

یې لهٔ کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دا نهٔ وایي

بلکې داچې د بحث د لاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس

شوي وو ، نو کهٔ دا صحیح وي او افضل خان پهٔ ۱۱۸۳ هـ ق کال

وفات شوی وي نو پهٔ حسن ابدال کښې به پهٔ ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ (*) هـ ق

د هغهٔ د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او پـهٔ

شهادت د سېدلو سوال هډو نهٔ پیدا کیږي .....

یاد شوی تاریخونه د هرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هـم

سند نهٔ بښیي نو ځکه یې کامل صاحب د هر تاریخي تناقضات

را سپړلي او پهٔ همدې بناپې پهٔ دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع پهٔ چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ - ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

لهٔ پوره تنې انتقاده او د شکونو لهٔ اظهاره دا مطلب نهٔ دی چې گنه مؤثق یم چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی نهٔ ؤ او یوې نوې نتیجې ته د توپ وهلو یا د جدیدې نظریې پېش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې کهٔ هر څو د خوشال بابا لهٔ کهالهٔ هم او د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسیو معاصر هم وهٔ د یاد شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا پهٔ وثوق نهٔ شو ویلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی ؤ او پهٔ دیوان کښې یې د پلار پهٔ مرگ لیکلې شوې درج تاریخي قطعه د هغهٔ افضل خان پهٔ مړینې ده (۱) .

د پوهاند رښتین ځوابونه :

د تاریخ مرصع تر خپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صدیق الله رښتین پهٔ دې اثر یوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وږمې مجلې نشر کړه . ددې مقالې لهٔ ټول متن سره زموږ کار نشته خود کاظم خان شیدا د بحث پهٔ برخه کښې د کامل صاحب پهٔ ځواب کښې لیکي :

بنا غلي کامل د سریزې پهٔ (۳۴-۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) پهٔ حقیقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاریخ مرصع د سریزې لهٔ ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې راغلی دی .

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر

څه لیکلي دي خو دخبرو په منځ کښې ورته دا سودا پیدا

شوې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی او کهٔ نه ؟

دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي :

۱- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان په زامنو کښې

د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نهٔ دی راغلی .

۲- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله

او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده .

۳- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د

خپل ورور په طور راوړی دی چې لهٔ دغو دریو وارو څخه

دیوهٔ نوم هم د افضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع

کښې نهٔ دی راغلی .

زما په خیال د بنا غلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې

بې ځایه دي .....

په دې باره کښې چې محمد کاظم د افضل خان زوی دی هیڅ

سودا نهٔ ده پکار ، ټول ختیځ پوهان لکه راورټي ، هیوز

او نور دغه شان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني ؛

په تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳۶ هـ ق پورې واقعات راغلي دي

او کاظم شیدا لکه چې د سوا نحو څخه یې څرګندېږي د تاریخ

مرصع د لیکلو په وخت (۱۱۳۶ هـ ق) کښې لا وړوکی ماشوم وُ او

یالانښزین پهٔ لی .

افضل خان د واقعاتو پهٔ منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یادوي لکه چې وایي : " فرزندي سعید خان فوجدار دلا چي وُ ، (۴۱۳) مخ . دهٔ یوازې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید ، محمد علي ، محمد حسن ، اسدالله ، محمداشرف ، سیف الله نومونه یادکړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د وړوکوالي یا د نهٔ ضرورت لهٔ کبله نهٔ دي ذکر کړي هرڅهٔ د فتح او الله نور د وروړولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا وروڼه نهٔ دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوۍ یا اشنایۍ پهٔ وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د خټک ولۍ او د افضل خان د زوی ولۍ د پاره د دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دی څو ځایه یې خپل خاندان ، سرای او افضل آباد پهٔ ډېره مینه یاد کړي دي... نو څوک چې سرای او افضل اباد پهٔ دومره مینه یادوی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شیدا وي .

البته بنا علي کامل ته چې د شیدا پهٔ دې قطعه کښې سودا پېدا شوې ده :

چې والد(*) ي ارتحال وکړ ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دا رنګ د رحلت ووې خرد و ما ته دا میاشت دشعبان وه

(*) پهٔ مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو ددغې قطعې په باور
د افضل خان د مړګ نېټه ۱۱۸۳ ه ق ښودلې ده نو ښاغلي
کامل ته هم په دې وجه سودا پرېوتې ده چې که د افضل
خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) و بلل شي نو بیا ددهٔ عمر
(۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال به سم نهٔ وي مونږ
هم د ښاغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوځو
لهٔ نورې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه دافضل
خان د مړګ سنه نهٔ ده بلکې ددهٔ دکوږمې یا په بله ژبه
د شیدا د مور د مړینې سته ده.
د دغې رباعې اوله مسره شعري کسر لري اویو سېلاب
کمه ده، باید داسې ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)
په دې صورت کښې شعري کسر لهٔ منځه ځي او لس سېلا به
پوره کیږي. ددې توجیه په مرسته ښاغلي کامل هم دسریزې
په ۳۹ مخ کښې وایې چې ددوهمې رباعې اوله مصرع په
دوو نسخوکښې داسې ده: «غم به تر عمره دوالدې کړم» لهٔ دې
نه څرګنده شوه چې دغه دواړه څلوریزې یې د والدې دی. لهٔ
حالاتونه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مړګ په وخت
په سرای کښې وٗ او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده.
ښاغلي تقویم الحق کاکاخېل دافضل خان مړګ په (۱۱۵۳ ه)
کښې ښودلی دی. ښایي چې دهٔ د افضل خان دنوابۍ دوره چې

(۶۱ کاله) وه د اشرف خان د بند له وخت نه (۱۰۹۲ھ) حساب کړې وي نو په دې صورت کښې دغه پوره ته سنه يې د مرګ نېټه ګڼل کېدای شي . مګر د تاريخ مرصع له حالاتو داسې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰ھ) پورې لا د نوابۍ په څوکۍ نه ؤ ناست او دغه اته ؤ کاله يې تول له بهرام سره په جنګ جګړو تېر شوي دي . بنا يې چې ده د (۱۱۰۰ھ) په شاوخوا کښې يا د پلار د مرګ نه پس دغه ځای نيولای وي او (۶۱) کاله يې رياست کړی وي . نو په دې حساب د ده د مړينې تاريخ د (۱۱۶۱ھ) په شا اوخوا کښې اټکل کېدای شي (۲) .

د کامل صاحب تکراري دريځ :

کله چې د پوهاند رښتين ځوا بيه کامل صاحب ته ورسېده نو هغه يو ځل بيا د يوه پياوړي وکيل (ايډوکيټ) په توګه د خپل دريځ دفاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او وليکي :

« له ډېرې مودې راهيسې د نړۍ دور په پښتنو ليکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان خټک زوی دی . هر کله چې د کاظم خان خټک په ديوان کښې يوه قطعه ده چې ديوان - جوړوونکو يې د شاعر د پلار د مرګ تاريخي قطعه ګڼلې

او تاریخ يې (۱۱۸۳ﻫ) ښيلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو،) په مفصلو دليلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان تر سنه ۱۱۸۳ﻫ ژوند نهايي غير اغلب او لهٔ دې کبله د کاظم خان شيدا کهٔ هر څو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وهٔ د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی ګڼل غير محفوظ دي. علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې موږ د دې خبرې څهٔ معتبر شهادت نهٔ لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شيدا نوميدهٔ او شيدا يې تخلص وهٔ د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجری د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی لهٔ زامنو څخه يو دی.

ښاغلی پوهاند رښتين په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی لهٔ ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې لهٔ ۱۱۸۳ﻫ ډیر اګاهو حق رسيدلی وهٔ، د غه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شيدا د پلار په مرګ ويلې ګڼلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري يې تاريخي کال ښيلی شوی دی لکه د لوړې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ويلې ده د شاعر د مور په وفات ويلې شوې ګڼي .....

د ښاغلي پوهاند رښتين د استدلال نخښنه دا يدل شي چې کهٔ هر څو افضل خان لهٔ کال ۱۱۸۳ﻫ اګاهو هم وفات شوی وهٔ خو هر کله چې د کاظم خان شيدا په ديوان کښې دا چيرې

نشته چې پلار یې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وهٔ ، نو د کاظم خان شیدا د دیوان لهٔ داخلي شهادت نه مونږ د دې خبرې رد نهٔ لرو چې هغه د افضل خان زوی وهٔ ....

د بحث لنډولو لهٔ پاره به زهٔ یو درنګ لره ومم چې مصرعه هم هغه ډول پهٔ کار ده چې څرنګ یې ښاغلی پوهاند رښتین غوره کښې : «چې والد مې ارتحال وکړ» نو د دې خبرې به زیاته نه زیاته نتیجه داوي چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه آګاه و مړ دی (لهٔ) مونږ سره به د کاظم خان شیدا د دیوان د داخلي شهادت پهٔ بنا د دغې خبرې رد نهٔ وي چې کاظم خان شیدا د افضل خان د تاریخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت یار به پهٔ هغه چا وي چې د یوې خبرې دعوی کوي ، کهٔ مونږ د کاظم خان شیدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو د دعوې رد نهٔ لرو نو بهٔ دا دعوی نهٔ ثابتېږي .

سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څهٔ دی ؟

ښاغلی پوهاند رښتین د خپل موقف پهٔ تایید کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

«۱» د شیدا هغه شعرونه چې ترې د دهٔ خټک کېدل ، سرای او د خوشال بابا لهٔ کهاله سره تعلق او مینه .

«۲» ټول خټیځ پوهان تکه راوړتي ، هیونز دغه شان درست

افغاني ليكوال د غه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو په منځ کښي يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه ياد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکر کړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه بلکې د اشنايۍ په وجه ياد شوي دي .

ترڅو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبرې منلې چې کاظم خان شيدا خټک او املاً د سرای او سېدونکی وُ بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه وُ .... خو د غه ګردې خبرې .... د هغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره د دې چې بايد ورته په درونه نظر وکتل شي له انتقاده پورته نهٔ دي . وړومبی له دې چې زهٔ په د غه لړ کښي د ختيځ پوهانو ځينې د پرو سخت غلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن د هيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو څخې ياد کړی دی او راورتي هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې د غه شهادت معتبر نهٔ دی

ګناهګار نو د خپل موقف د پاره مې په سرېزه کښې ځنو په تفصيل دلايل وړاندې کړي دي ، دلته به په لنډه دومره ووايم چې راورټي ، پلاوډن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حيات خان کهټړ هم د يوې زمانې خلک وو ، د شېر محمدخان او محمد حيات خان کتابونه له تاريخي حيثيته ډېر کم پايه کتابونه دي ..... راورټي په پښتو مينانو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت له رويه ډېر اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کليد افغاني په انګرېزي ترجمه د پلاوډن حواشي هم د هغه په علمي ذوق لا محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حيات خان کهټړ او که د راورټي او پلاوډن وينا وې د يوې داسې خبرې په هکله چې د هغوي له زمانې نه ډېره آګاهه وي ځان له سند نشي کېدلی ، بيا يوه هم د خپل بيان د پاره نه د دستاويزی نه د زباني سند يا شهادت چېرې حواله ورکړې ده .... اوس بايد چې د يا دو شوو ختيځ پوهانو د ځينې سختو غلطيو چې ځه خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بيا ارواښاد کامل د ځينې ختيځ پوهانو جالبې غلطۍ په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتين دا خبره چې افضل خان د واقعاتو په منځ کښې سربېره د خپلو مشرانو زامنو نو مونه اخيستي دي او د کاظم خان شيدا او عابد خان نامې يې د هغو د کوچنيوالي يا د

ضرورت د نشتوالي لهٔ رویه چېرې نهٔ دي اخیستلې او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نهٔ دي دوستان یې دي او دې د پاره یې ورته وروڼه ویلي دي . د ستا یلي پوهاند مطلب دا دی چې کاظم خان شیدا دافضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سرېپ پهٔ دې وجه چې د دلو نوموړنه چېرې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دي راغلي دانشو ویلی چې دوي د افضل خان زامن نهٔ دي . کهٔ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابدخان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی یې پهٔ باب ځهٔ اختلاف نهٔ لري نو د دې پوښتنې چې پهٔ تاریخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پهٔ خپلو زامنو کښې نهٔ دي یاد کړي ، پهٔ ځواب کښې ویل کېدی شي چې لهٔ دې کبله چې دېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بیان شوي دي د تعلق نهٔ لرلو پهٔ سبب یې د یادولو ضرورت نهٔ وُ خو هرکله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او یو فریق یې د اثبات پهٔ هکله شهادت ووایي چې یوځای شهادت ناقص او نامعتبر دی او دې سره پهٔ تاریخ مرصع کښې چې مؤلف پهٔ کښې د خپلو کمو زامنو نامې یادوي نهٔ خو چېرته د کاظم خان شیدا او نه د هغو کسانو چې دی یې خپل وروڼه بولي نامې چېرې لیدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند ربښتین کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به داویل بې ځایه نهٔ وي چې موږ ته دافضل

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي یوه یې د ماما لوړ چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد علي خان، دوي والده وه . د دغې بي بي د حق رسېدو ذکر افضل خان د ۱۱۳۰ هٔ ق د وا قعاتو په ضمن کښې کوي . تر دغه وخته او تر دې ځایه ، وړ د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل خان په کښې هر یو د زوی یا فرزند په طور یاد کړی دی، هغه نامې دا دي : محمد علي خان ، محمد حسن خان ، اسدالله خان محمد اشرف خان ، سعید خان ، سیف الله خان . د نورڅا نامه په دغه طور نه ده اخستلې شوی ؛ کېدی شي چې افضل خان د هغه وخت نه پس بل ولادهٔ لا نور ودونه کړي وي او دا هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم لهٔ یوې بي بي شوي وي خو د دغو خبرو په هکله چې ممکن خو دي موږ لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو . د بناغلي پوهاند رښتین دا وینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ له مخې کاظم خان شیدا ورونه یادکړي دي ، هرکله چې په واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او په متعلقه قطعه کښې دا سې هیڅ توری یا توري نشته چې ورسره یې د دوستۍ ، اشنائۍ نغوته کوي نوحقیقي معنیٰ پرې ایښې مجازي معنیٰ کول څهٔ جواز نهٔ لري .

هرکله چې ماله دې خبرې د تاریخ مرصع په سریزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستی یا غلطی کېدلو ثبوت نهٔ دی نو ما لهٔ خپله انده بحث پهٔ احتیاط راتول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو نکیو خصوصاً څېړونکیو خو ښنه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راورټي وغېره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل « ۱۶۳۰ع » نومي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ « تذکرهٔ انتخاب یادگار » او « تذکرهٔ کاملان رامپور » څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات راخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا دافضل خان خټک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینې نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل اوږدېږي خو پهٔ پای کښې وائي :

پهٔ اخره یو ځل د بنا غلیو لوستو نکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما ددې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نشاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې موږ ته

په وثوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا د ستایلي افضل خان زوی وه نو که مونږ په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هېڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د ښاغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راوخېژي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳).

پا یلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل لهٔ پاره وګورئ: « تاریخ مرصع » د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸ - ۴۹ مخونه.

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین « تاریخ مرصع » (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴ - ۵٦ مخونه، ۱۳۵٦ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل.

(۳) د تفصیل لهٔ پاره وګورئ: د اروا ښاد استاد دوست محمد کامل مومند " ۱٦۳۰ع " نوي اثر، ۱۴۷ - ۱٦٦، ۲۰۵ - ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ ځای، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی
سندونه او لاسوندونه

د افغان له شعراء په شیدا باندې
د ادب په مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای وبخښي، هغوي مخکښې له دې چې د دې کشالې په حل بریالی شي وفات شو، زه په داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاګانې استوم په دې څېړنه کښې هڅه کوم چې د باوري سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) په رڼا کښې موضوع وسپړم او په دې باب غوړم قدم په قدم وړاندې ولاړ شم.

لومړی ؛ د شیدا د دیوان لاسوندونه ؛

۱ ـ کاظم خان شیدا ختک دی ، ختکموب یې د دیوان له سریزې
څخه چې ددهٔ په خپل قلم ده او هم له متن څخه څرګندیږي.
شیدا د دیوان په سریزه کښې وايي : « راقم ددې صحیفې
محمد کاظم ، شیدا تخلص ، ختک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب.»
او د دیوان په متن کښې داسې وائي :

کهٔ دې جام لکه حباب ونه نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا ختکه

+++

خشوع نشان دی د نیکبختیه
کهٔ دې روزي شي شیدا ختکه !

۲ ـ شیدا د خان (خوشال خان ختک) د خاندان غړی دی
او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي ؛

پهٔ دا هونرهٔ پښتنو کښې بیا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خوا شخاص دي چې پهٔ نزد د خرد خاص دي
چې خوشګوی و همه دان دي ډیر زموږ د خاندان دي

. . . .

د پښتو شعر معلوم و پهٔ معنیٰ کښې کالمعدوم و
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ مـ ـ ـ ـ یې لوی دیوان شهٔ

(c) kitabton.com: The Digital Library

تصانیف یې فراوان شول   مستعد درست افغان شول
سلاست د عبارات هم   لطافت د اشارات هم
دپر دقت د معاني هم   بلکې خورد همه داني هم
په کلام کښې یې ظاهره   په اقلام کښې یې باهره
سلیقه یې کړه عیانه   طریقه یې کړه بیانه
هر شاعر چې د افغان دی   ریزه چین د خان دخوان دی
في المثل که بل مهتاب وي   مستفید د دې آفتاب وی
چې په غرو نو شي لار مافه   قافله د روې تر قافه
چې وي پل په دریا باندې   خوک به غم د شنا کاندې
له حسده که صاف زړه کړې   په دا کار کښې انصاف وکړې
خان ممتاز د تمام روه دی   بل استاد د دې گروه دی
په میدان د ممتازانو   همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته ځان ته دار سپړي :

ما چې دا کلام اداکړ   نوی طرز مې را پیدا کړ
په پښتو کښې گویا خاص یم   سزاوار د اختصاص یم
چې په لاس د خان قلم ؤ   قلمرو یې دا عالم ؤ
هغه وخت که دا سواد وی   په کاغذ بویه چې صاد وی

او بیا وایي :

شیدا خان به دې کا میر د شاعرانو
که مزار و ته یې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد لهٔ امله خپل کلام ترتولو

لوړ ګڼي خو یوازې خان ځکه تر ځان لوړ بولي چې د ادب

مقتضي داده یعنې هغه یې د کورنۍ مشر دی :

د افغان لهٔ شعراء پهٔ شیدا باندې

د ادب پهٔ مقتضی د خان شرف دی

۴- شیدا د سرای او سهدونکی ؤ او پهٔ خپله وینا کښې

د سرای یادونه ډېره ډېره کوی . لومړی سرای هلته یادوي

چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي :

"سرای" مطلع د دې آفتاب دی پهٔ عالم یې هر ځای تاب دی

پکښې هسې شان نکات دي چې نازک لکه ذرات دي

پهٔ رنګین خیال رنګین دي سر ترپایه ګلزمین دي

دا قطعه ده ګل افشانه رنګینه تر بدخشانه

کهٔ انصاف کړې قابل خېز دی دا بهار عنادل خېز دی

هم یې ښه آب وهوا شته بلبلان یې خوشنوا شته

هر بلبل یې خوش آهنګ دی د خیال ګل یې رنګارنګ دی

کهٔ یې بحر یا یې بر دی کهٔ یې سمه یا یې غر دی

کهٔ یې باغ یا یې صحرا ده کهٔ یې خار یا یې خارا ده

کهٔ یې کرک یا یې آهو دی کهٔ یې بوم یا یې تیهو دی

کهٔ یې وز یا یې پلنګ دی ګریوه، یا یې ګړنګ دی

کهٔ یې میرزی یا یې ښکار زی کهٔ یې سیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما پۀ یاد دي　　دم پۀ دم زما اوراد دي

دا کلام د دانشمند دی　　کۀ یې واوري دلپسند دی

د وطن مینه ای ځانه　　را پیدا ده لۀ ایمانه

پۀ حرمت د پاک احمد وۀ　　ملوات باندې سرمدوۀ

هم پۀ آل، هم پۀ اصحابې　　پۀ پېرو د پاک جناب یې

نۀ یوځل پۀ څو کرته　　بلکې زر زره مرته

څو کړ دان وي دا سپهر　　درخشان وي ماه و مهر

څو چمن د بهاران وي　　انجمن د ښۀ یاران وی

څو باده جام و ساقي وي　　څو نشه، خمار باقي وي

څو خیام وي د ښدروې　　پۀ قیام وي د باغ سروې

څو فقره د دې سپنج وي　　څو نکته او نکته سنج وي

تر هغه دې «سرای» ودان وي　　هم دې جوړ دا خاندان وي

ښې خبرې بیا موزونې　　پکښې او سه روز افزونې

ګلستان یې خرم او سه　　بلبلان یې بې غم او سه

پرې ګوزر د خزان مۀ شه!

عندلیب یې نالان مۀ شه!

د هند پۀ پردیسی کښې یې د سرای یاران پۀ زړ‌ه او ...ي

او د خپلو اشعارو د سوغات ورلېږلو هیله لري:

شیدا و اسود دغې اشعار لۀ هنده

ستا د رای سره آشنا د سرای یاران دي

باں ځای ځان د سرای نه آواره شوی بلبل بولي :

چې ګوزر وکړي صبا د سرای په لوري
آواره بلبل يې ياد په ګلزمين کړه

په سرای کښې د « ولی » او « افضل آباد » یادونه داسې کوي :

ګله صبا دی، باد مراد دی
چې یې لیدلی افضل آباد دی
راته یې ووې د حال په ژبه
تازه دې ګل او سرو شمشاد دی

+++

ګودن ته بويه ورانې جلی
نارې په غرځ کښې دښخلی
ګلبانګ به څه کا د بلبلانو
زما دېوان دی باغ د « ولی »

+++

نسيمه ورشه د سرای سواد ته
له هغه پسه افضل آباد ته
سلامي وکړه په دوارو لاسو
درو ديوار و ګل و شمشاد ته

۴ـ کاظم خان په ځوانه ځوانۍ کښې د زمانې د ناخوالو
له لاسه له « روه » نه وتلی او په لوی هند کښې پردیس

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښي په ځوانۍ لهٔ خپله کوره وتل داسي بیانوي :

« په عنفوان الشباب کښي مي استراحت د حضر په محنت د سفر مبدل شهٔ او الی آن مي په شام د غربت صبح د وطن مألوفه طالع نهٔ دی . انواع د محن دلشکن چي لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تاچه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدایۍ او په زاویه د تنهایۍ کښي چي مصداق د دې مضمون یم ، فرد .

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
از قافله دور است خروش جرس ما » .

هوا شیدا په همدې ځوانۍ کښي مسافر کیږي ، هندوستان ته چي او کوم ځایونه چي دی یي په خپل کلام کښي یادوي دادي :

چي باران یي همیشه د ژړا اوري
دا «کټهیر» په شیدا کوره تیرا شهٔ

* * *

شیدا واسته رنګین اشعار لهٔ «هنده»
ستالهٔ راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واستوه دیوان له "هنده" روه ته
چې لبرېزې په صداشي کوهستان هم

+++

ورځ د بسنت ده ورېځ ده ګوره
و "بریلۍ" ته ځو له "رامپوره"
ګویا زعفران دي دا زر د ګلونه
چې بهره منديونن له سروره

+++

ته بلبل د ولايت راغلې له سرايه
د توتي غوندې په "هند" سخن سرايه
ستا اشعار دي ګل شکر سخن آرايه
په ګفتار دې شیدا خوښ يم وايه وايه!

زماني د تا په طبع آفرين کړ
په هندکښې دخپل ګشت او ګوزار په باب وايي:
پکښې نشته سيه مست د مغو ستر ګو
ګرځېدلی په درست هند په بنګاله يم

+++

سبزان که وي همسر د ګلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندوباره

+++

ګورڅ په باغ کښې د رامپور، ورېږي
نه دي د ونو تر پانو لرږي

+++

پښتانه د کتهير متزلزل دي
که هرڅو وو که غر قوي بنياد

هر ګز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې

پهٔ تموز وي ځنې سرد د روه سراب

۵ - شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه توګه د ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته دده د تلو پهٔ باب مواد راتر لاسه کوي؛ کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ویلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وینا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ایښی او بنایي دا داسې وخت وي چې شاعري یې لا نهٔ ده پیل کړې او کهٔ احیاناً پهٔ روه کښې یې شعرونه ویلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سړی حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې یې چې څهٔ ویلي پهٔ هغو کښې داسې خبرې شته چې د دهٔ د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راتر لاسه کوي.

تر هر څهٔ وړاندې دده لهٔ یوه بیت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سیسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان یې لهٔ مظلوم یوسف (ع) سره تشبیه کړ :

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه

نتیجه یې ورکړه دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی، ځورولی او بېلتون ته اړ کړی دی نو ځکه تمه نهٔ ورته لري :

د دریاب لهٔ سر جوشه دحباب نرهٔ چوي
شیدا قطع د اُمید بو یه لهٔ خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داری
د سوزن زخم پهٔ زړهٔ د هر اغوږ دی

+++

ما چې ښا کړه د دنیا و خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سر و سامان ته
مبارکه شه پر تا د دنیا خوښه
آواره شیدا روان دی بیابان ته

٦ ـ هٔ خپلو ولې خپه شو؟ دا ځکه چې دهٔ کورنۍ د خانۍ او جاګیرداری پهٔ نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او پهٔ دې لاره کښې یې جنګونه، مرګونه او راز ـ راز بې خوندۍ سره کولې؛ لهٔ دهٔ سره د جاګیر او سرداری مینه نهٔ وه، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو ستومانه کړی وُ او مجبوریده چې پهٔ خپله هم پهٔ دې مخالفتونو کښې ګډ شي؛ دهٔ د عزت او آبرو د پر محقر ژوند تر دې ډول بې عزتۍ او دنیاوي جاه و جلال غوره و باله او لهٔ ناکسانو سره د اوسېدو پر ځای یې بېکسی او پردېسی ته ترجیح ورکړه؛ دا مطلب پهٔ تشبیه او استعارهٔ.

ایما او اشاره د دهٔ پهٔ دیوان کښې ځای پهٔ ځای لولو:

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي پهٔ صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاړه ئې لهٔ لقې وړی مګس شي
که زهٔ د هغهٔ خوان پهٔ سلا خوښ یم

چې پهٔ شان د آفتاب نهٔ دهٔ کرم رویه
ستا پهٔ سر کهٔ پهٔ سایه د هما خوښ یم

چې پهٔ قیدیې د قفس کړم لکه زړکه
تر دا هسې خندا زهٔ پهٔ ژړا خوښ یم

کهٔ بېدار لکه تصویر لهٔ خوا به نهٔ شو
پهٔ دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واوره روان دي زما پهٔ پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بادشاد تعظیم سایه د بادشاه نهٔ کا
استاده کهٔ یې عالم وي پهٔ جناب

+++

پرې زهیر لکه پهٔ خپلو بڼو نهٔ یم
چې زما پهٔ سترګو اېښی چا قدم دی
چېرې نه چې یې دا جام پرویزي له لاسه
عجب مست د جام پهٔ میو شاد جم دی

+++

خندارا دروي پهٔ خان و بېګ پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دېګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هر فراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

زماني خسان باد کړهٔ ترکسانو
چې وخس ته فروکړی دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هر څهٔ ته لته ورکړه داځکه:
چې همت مې نهٔ کا ویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوې له درافشانه ابره نهٔ دی
صدف ورانه خپله خولهٔ کړه پهٔ غوښتلو

دآفتاب پهٔ کمند نهٔ خېژم آسمان ته
نهٔ بړدم بار لکه شبنم پهٔ دوش دګلو

دآزادو لمن ګله پهٔ خار نښلي
دنسیم غونډې ګوزر کړم پهٔ څنګلو

+++

شیدا زیست پهٔ تور و خاورو لکه مار کړه
مزعفر مهٔ خوره ددون پهٔ دړ لذیذ

+++

کهٔ دې جام لکه حباب و نهٔ نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا خته !

+++

کهٔ وې خشک د دریاب لب لهٔ تشنګي
شیدا کله به طلب کا جام لهٔ جمه

+++

پهٔ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پهٔ یوه دانه قانع یم لهٔ خرواره
+++
پهٔ مسکه یې شیدا مهٔ سته لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پهٔ ستان ددوغ وي

خپل مردن د تا مهجوروته راحت دی
د سوزن نخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام په خواب و نه لید
لکه ګل افتادګي زما قسمت دی
د صدا غوندې آزاد یم له حنجره
که بند د تعلق زما عادت دی

د ده دې عزت النفس اولوړ همت ده ته د آوارګۍ او
له کوره د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره يې ونيوه:

په هر لور لکه حباب خانه بدوش ځي
که شيدا شو آواره له خان و مانه

+++

د سیلاب په دوش روان لکه حباب شوې
اې زما کوره تر ما آواره تر یې!

...

اواره لکه افتاب په بحر و بر یم
در ته څه وایم چې څه سوخته اختر یم

ده د جاه او سرداری په لاره کښې د ښخرو او ځګرو
کولو پر ځای د غریبۍ (پردیسۍ) عالم خوښ کړ او
دا نوی عالم یې پرې ښه وباله:

چې سایه کاندې مدام په سرد سترېو
شیدا شام د غریبۍ عجب عالم دی

شیدا که هرڅو سترې ستومانه او سرګردانه شو خو د پردیو په جهان کښې یې له چا نه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې
له ستومانیو تمام زګېروی یې
له چا نه مه کړه د تمار طمعه
په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادۍ بې غمي یې تر هرجاګیر لوړه وبلله:

پکښې نشته بې غمي د آزادۍ
که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

دغه د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې د خپلو نږدې خپلوانو وژل کېدلي وو نو ویل یې:

چې نه شوې ترې په خون د خپلو
قربان ترې هسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین ورور سر خوړلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ يم
د ملنګۍ وکار ته جوړ يم
سر مې خوړلى د شيرين ورور دى
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ يم

۷ـ د شيدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مينې تار ونه غزولي وو او خپله د مينې ښکلې دنيا يې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کوز او ګټلي ترې پاتې شو:

خان و مان خو مې د عشق پهٔ قمار بايله
د بازۍ نوبت پهٔ سر و د ستار راغى

دى لهٔ خپل محبوب نه لرې شو خولهٔ ياده يې هېڅکله ونهٔ ووت او د هند پهٔ ښکلويې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربين کښې همېش وينې
کهٔ هر څو يې لهٔ شيدا پهٔ هواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسيم پهٔ خولهٔ يې پوښتنه کوي:

ګلو نه وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پيغام مې نسيمه يوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سيمه
پهٔ دا دعا يم چې تا زده اوسې

***

پهٔ زړهٔ مې کړمې د غرونو څوکې
حملې د بازو، د زرکو کوکې
وواېه! څهٔ کا؟ د روه نسیمه:
کیزا منګولې، زیبا مښوکې

دا چې په ټول هندکښې دروه د ساده خوبانو ساری يې نهٔ دی موندلی:

غره يې ځايه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لري که دلستانې دي
چې دلبري کا بې تکلفه
دروه پهٔ ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دو مره تاوسان، زانې
لکه دونو بې شمار پاڼې
دروه پهٔ سيمه دي طرفه دلبرې
نښته پهٔ هند کښې داسې سکانې

+++

د هند سبزو حورې پان وي
... يې فوت يې دواړه لبان وي
زرکې يې کړمې دروه پهٔ غرونو
ښايسته رومې پهٔ دغه شان وي

۸ ـ شیدا ته د وطن یادونه خوابهٔ یادونه دي او ټول عمر یې د دې یادونو په یادکښې شپې اوورځې تېرې کړې دي :

همیشه ژاړم په تېر صحبت پسې
په هغه مهر، په محبت پسې
لکه شیشه یم د ساعت گرد ه،
زړه مې دوه نیم شو په تېرساعت پسې

+++

تل دروه آب وهوا، واوره، سپین یخ هم
باغ وراغ، دښت وکهسارطرفه شا داب
یادلره په خپل خاطرپه یادې پایه
شیدا وسپاره په قصر دا اطناب

د شیدایو بیت ښيي چې دهٔ کلکه اراده درلوده چې خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي :

خپل ناکام به دېوانه شیدا در بیایي
کهٔ دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خو دا هیله یې د تل لهٔ پاره نهیله شوې، دروه دا مرور خانزاده روه ته بیا نهٔ دی راغبرگ شوی او د فراق تریخ ژوندیي تېر کړی دی :

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی

لیکن له دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت پهٔ وخت یې خپلې غزلې رالیږلې دي:

دا غزل د شیدا زړیو سره لهٔ هنده
چې یاران یې د وطن خبرتک جواب کا

۹- ددهٔ د دیوان له سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابدخان نوي ورور پهٔ واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ور رسولی او دهغهٔ پهٔ غوښتنه یې خپل دیوان ورته رالیږلی دی:

"..... او سبب د تألیف داؤ چې لهٔ افواه د بعضې متر د دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالی خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق لهٔ همسرانو وړي- او پهٔ کوکبه دخوش سرایی مقدمة الجیش د همکارانو دی، اکثر د دواوین د اسلاف و مضامین د حال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر نقد وقت د مخدوم

ناده دي ـ اګر چي زړه يې په حسب د صورت په زيارت
مستعد نه يم اما په ولايت د قرينې معلوم شول چي دچا
له خولې يې زما د خيال و مقال په سمع شريف ځــه
رسېدلي دي :

مصرع: عالم همه افسانهٔ ما دارد و ما هيچ

بنا بر استيلاء شوق په تتبع د ورور محمد عابد خان
(طال الله عمره) و ماته امر په تدوين و ترسيل د اشعار
وکړ ، زه او ورور چي في الحقيقت په مفهوم د کنفس واحد
محقق يو هغه امر په مثابه د بالاصاله متخيل شه او امتثال
يې په مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د برادر عزيز و ګرامي
او پاس يې په دا سبب الزم وانسب و لهذا په مدد د کار
کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي په ترتيب د اشعار
کښې وکړه ، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت
منظومه هر چي لاس ته راغله په قيد د رديف د دې جريدې
ثبت شول او په صفحه د دې مسطر کشيده چي قابل د ضبط و
ربط وو ، له هغه اشعارو چي هنوز نوحجت آموز د نو مشقي
وم ؛ او بهره اندوز د تازه ګويي ، شايع و غير شايع هر چي
دي قليل بالمعنی و اقل باللفظ والمعنی په نسخه مذکوره کښې
مې داخل کړه :

مصرع : ګر قبول افتد زهی عز و شرف

.....او ترتیب ددې دېوان په شپږ دسن زر، سل،

یو اتیا (۱۱۸۱) کښې د هجري واقع شهٔ- تاریخ منظوم چې

مشعر په انتساب د مؤلف دی - صورت د تقریر داسې

بیا موند او هیئت د تعبیر یې ار تسام دا رنګ حاصل کړ:

قطعه: په داباب وه استدعا د عزیزانو

چې مجموع شهٔ حلاوت د مقالات

د تدوین تاریخ یې رای په داشان ووې

«د شیدا دیوان دی شهد او شهٔ نبات»

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+۴۵۳ = ۱۱۸۱ هق)

۱۰- د شیدا په زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعر هم

ؤ چې په سرای کښې اوسېدهٔ، خټک او د همدې کورنۍ له

حواشي ؤ شخه ؤ، په دې باب دهٔ د دیوان په سریزه کښې

وضاحت کړی دی:

«او شخص همنام زما ساکن د سرای چې اکوړی هم ورته

ویلی شی لهٔ حواشي ددې خاندان ؤ- شاید چې په تأثیر د

صحبت یې کم و بېش رویه د سخن ورې پېښ نهاد د خاطر

کړه اولسان د حال یې په قدر د استعداد په ایجاد د مضامین

مترنم ؤ، از انجمله څو غزل یې په غایت و نهایت شهرت

کښې دي او په محافل و مجالس کښې زبان زدد غزلخوانو

لهٔ مشاهیره دیو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه پهٔ ارمان د تورو زلفو

کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - پهٔ واسطهٔ د اشتراک اسمي هغه اشعار پهٔ نزد د کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زماله اشعار زما اسم اصلاً مرح نهٔ دی دا معنی پهٔ تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم پهٔ سیاق د کلام متفرع دی او شناسایي د قایل پهٔ داب د قول کښې مودع دانکته وکامل عیار ته د تمیز روشن ده او دقیقه د دې کار و دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بیجا:

چېرته سوزان اخګر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا پهٔ دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلي چې د "بېنوا" پهٔ چاپ کښې " د پلار مرینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې، د "همېش" پهٔ چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مړینه "، او دوهمې قطعې ته " د مور مړینه " سرلیک ورکړل شوی دی، ډاکټر انوارالحق هم یوې ته د پلار مړینه او بلې ته د مور مړینه کښلې ده. "بېنوا" د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی؛

همېش مــاده " میاشت د شعبان ده " کښلې او عدد یې ۱۱۸۳ هـ
ترې لاندې لیکلی، د دوه هم قطعي تاریخي ماده یې " بهشت
یې ځای شه دعا کوم زهٔ " لیکلی او د ۱۱۸۹ هـ کال عدد یې
ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم په همدې ترتیب دواړه
مادې ثبتې کړې دي. خو د ښېنوا لهٔ ثبت نه ۱۱۸۹ هـ کال
راوزي نه ۱۱۸۳ هـ او د همېش او انوارالحق د ثبت شوې
مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ هـ کېږي نه ۱۱۸۳ هـ. کېدای شي
په ځینې راوروسته خطي نسخو کښې هم څهٔ نا څهٔ
ګونګتیاوې وي خو ما د موضوع د سپیناوي لهٔ پاره هغې
نسخې ته چې د شیدا په ژوند په ۱۱۹۲ هـ کال په زنځیري
لیکدود (د ختټکو په خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج
په کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د
قطعو په عنوانونو کښې د پلار او مور نومونه قطعاً نشته
او دواړو ته د "تاریخ"، "تاریخ" سرلیکونه ورکړل
شوي. متن یې هم په دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ
یې دلته کټ مټ رانقلوم خو په نتیجه ګیرۍ کښې لهٔ مور
سره مرسته وکړي:

تاریخ

چه والدې ارتحال وکړ — جای جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ دا رنګ د رحلت وه وِ — خرد و ماته میاشت د شعبان وه

تاریخ

غم به تر عمره د ولد کړم خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره بهشت يې ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ يې د شعر د روان لوست په اساس په ننني ليکدود داسې ليکو او د تاريخ ماده او ارزښت يې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ ځای يې جنت شه د نيا زندان وه
تاريخ (يې) دا رنګ د رحلت ووې خرد ومانه: «مياشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹ھ)

غم به تر عمره والدې کړم خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت يې له مانه واوره: «بهشت ی ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵+۴۰+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹ھ)

په دواړو قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» يې ليکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که په لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره سکته کېږي او د لسو سپلابو پر ځای ۹ سپلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاريخي مادې ارزښت ۱۱۸۹ ھ کال دی نو ځکه دواړې مرثيې د يوې چا په مړينه دي او موږ دا ځکه د دې مورګڼو چې هم د والدې په کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په يوه قطعه کښې د «والدِ»

(c) kebabton.com: The Digital Library

کلمه په زړه کښلې ده او بنايي په لومړۍ قطعه کښې زړه (۲) ترې هېر شوی وي او بيا وروسته دا تورلي خبرې ددې زړه له هېرېدلو نه راولاړې شوې دي، داچې دادواړې قطعې د يوه کس د وفات په باب دي له هغو دريو قطعو نه تاييد ېږي چې تر همدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې شوې او د « سرفراز خان » په مړينه کښې دي .

۱۲ - د شيدا په ديوان کښې د دوو ورونو په مړينه يوه مرثيه ده چې کامل صاحب دا د ده د ورونه ګڼلې او رښتين صاحب د ده دوستان بللي خو د قطعې له يو ځير لوستنې نه برېښي چې دا مړه کسان نه د شيدا ورونه وو او نه دوستان، بلکې دوی دواړه په خپل منځ کښې سره ورونه وو چې د شيدا د استوګنې په محله کښې اوسېدل ، دوی دواړه د يوې مياشتې په اوږدو کښې مړه شوي او دې ترجيدی (د دوو ورونو غبرګ مرګ) ټوله محله غمجنه کړې چې له دوي نه يو شيدا هم دی او په دې قطعه کښې يې د ټولو غم انځور کړی دی : « په هر چاوُ رحلت سخت د دواړو ورونو ځکه يې د ده ورونه څه حتیٰ دوستان هم نشو بللی او دلته هيڅ داسې نخښه نشته چې دا ورونه له شيدا سره منسوب کړي ځکه د « زما ورونه » يا « ورونه مې » او داسې نور ترونکي ضماير نه لري . بشپړه قطعه داده :

چې فتح الله او الله نور له دنيا ولاړل
په غمونو کښې يې فرق تر مياشتې کم
په هرچا و رحلت سخت د دواړو ورونو
په فراق کښې يې نالان وو لوی و کم
تأمل يې په بيان د تاريخ وشه
راته ووې زړه: "آهاد قلوب غم"

(۷+۴+۱۳۸+۱۰۴۰=۱۱۸۹هـ)

۱۳- موږ ولوستل چې شيدا په ۱۱۸۱ هـ ق کال خپل ديوان بشپړ کړ نو آيا دده هغه وينا چې له ۱۱۸۱ هـ ق کال نه د مړينې تر وخته (۱۱۹۴ هـ ق کال) پورې يې کړې دده د ديوان په نسخو کښې خوندي شوې که نه؟ ددې پوښتنې دځواب له پاره د شيدا د ديوان د څو زړو نسخو د په يادونې سره موضوع سپينول غواړو:

الف، د شيدا د ديوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې په حاشيه کښې يې د ۱۱۸۷ هـ ق کال د محرم ۱۳ نېټه ليکه ده او ورسره په يوه يادداشت کښې ويل شوي چې د ديوان د حاشيې غزلې دې راتلونکي کاتبان په متن کښې وکاږي، دا نسخه ميجر راورټي په پښتونخوا کښې موندلې او اوس په برېټش موزيم کښې ساتله کېږي، ميکنزي عقيده لري چې دا هم هغه نسخه ده چې ميا محمد (؟) ته په

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده ، خو دا دعوی یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې دا سې کومه څرګنده یا اشاره نشته .

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کړې او وایي چې د ریاست سوات په کُتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بېګ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر له پاره کښلې ده او په حاشیه یې د یوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرګ تاریخ یې د « دل نظیر ـ ۱۱۹۰ هـ » په تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړې دی .

ج) دده د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې دده په ژوند په شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې :

« تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقر العباد فیض علی ولد قاسم بیګ متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري » .

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې

ساتله کېږي.

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم دهمدې

کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړي خور په ۲۷

نېټه یې د"خان صاحب اسلام خان" له پاره په شاه جهان

اباد کښې کښلې ده، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې

ساتله کېږي.

هـ) دا دده په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي،

محترم همېش خلیل صاحب هم دده د دیوان یوه داسې قلمي نسخه

لیدلې چې په حاشیه کښې یې د همغه نا معلوم شاعر له خوا

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترځ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شهٔ

د کباب غوندې یې کون و مکان تریخ شهٔ

درست بدن یې گویا زړهٔ دی په سینه کښې

"بې نظیر" هم د کاظم د مرگ تاریخ شهٔ

(۱۱۹۴هـ)

ښکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده

او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق ترې

لاندې کښلی او که نه له "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴، اروابناد

کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمې مسرې مفهوم ناڅرګندوي چې د تاریخ ماده "بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" ده چې په دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان په ۱۱۷۲ هـ ق کال ژوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې چېرې نهٔ بښکاري نو غالباً چې لهٔ همېش صاحب نه به پهٔ جلدۍ کښې "دل نظیر" "بې نظیر" شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان پهٔ دې نسخو کښې د دهٔ د وینا وروستۍ نمونې پهٔ حاشیو کښې کښلې شوې لکه پهٔ (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا راز د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې پهٔ حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ هـ ق کال دي، د نسخې پهٔ حاشیه کښې راغلي او هم د دهٔ د دیوان پهٔ نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان پهٔ چاپونو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

پهٔ دې اساس د شیدا دیوان پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار د دهٔ پهٔ لاس راغونډ شوی او بیا وخت پهٔ وخت پهٔ نورو

نقلونو کښې دده پاتې وینا ور ځای شوې چې تر ۱۱۹۰ هـ ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او بنایي ډېره لږ وینا یې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څو سندونه :

---

۱ - د افضل آباد باغ په ولې کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای په ځای یادوی چې څو نمونې یې دادي :

د ۱۱۳۴ هـ ق کال په پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدار چې هرګاه صوبه دار ترسیده پور پووت لهٔ هغه طرفه یې خاطر جمع شهٔ ، کډه یې د سرور لهٔ مېلې سرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې په باغ تېرې کړې .... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو په ترخ کښې وایي :

« .... په ولې ډېره وشوه ؛ کني ، ګاڅرې ، لوبیا په افضل آباد کښې ډېر وو .... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولې موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې څرګندوي :

« مالهٔ سرا یه کوچ وکړ ، په ولې چې څلور کروهه لهٔ سرا یه تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه لهٔ نو ښهره ډېره وښیوه .... » (۳۹۲ مخ) .

۲ - په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تاته سرداري ما درکړه ، تسلیمات مې په ځای راوړل چې

له خان علیین مکان نه رخصت شوم ، ووتم دستار مې له

سره کوز کړ ، په بغل کښې مې کښېښود ، د نیلاب په غاښي

چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم ، دی دغاښي په سر

ناست ؤ ، تماشایې د ملک کړه چې زه یې ولیدلم تبسم یې

وفرمایه چې خان دې ولید ، دستار مې له بغله وکښه هر

چې خان علیین مکان فرمایلي وو په عرض مې ورسول ،

خوشال شه ، وې ویل ، چې دا دستار تبرک دی کښې یې

ږده ! » (۳۵۰ مخ) .

اساساً د افضل خان سرداري په دې وخت کښې تهداب

گذاري کیږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو

سره اړه لري خو د ده د پلار په خوله دا محض د خپل نیکه

یو تبرک بللی او رسمي ارزښت یې نه دی ورکړی .

کله چې اشرف خان بندي شو ، خوشال خان مایوس

شو او د اشرف د راخلاصون په شرط یې سرداري بهرام

ته ورکړه ، دا حالات افضل خان په تفصیل لیکلي چې دلته یې

لنډیز راخلو :

« ..... د امیر خان (د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان

جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکړېښ ـ بادشاه اختیار ورکړ

چې ته صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه ، د خان جنت

نبنان (اشرف خان) حکم یې د قېد راجه رام سنګه ته چې
په جمرود وهٔ راستوهٔ، هغه زمیندار وهٔ، قبول یې نهٔ
کړ چې دا کار د ما نهٔ دی، بیا یې سید پهولا چې د
شهامت خان نوی ؤ، په پښاور کښې هغهٔ ته یې وکښل
چې په هر فن و فریب خان جنت نښان قېد کا، راجه رام
سنګه خان جنت مکان په دېر خواهش جمرود ته و باله دده
په زړهٔ کښې هیڅ نهٔ وو، د بادشاه په دولت خواهی مغرور
ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا
راجا رام سنګه یو سرو پای، یو آس، یوه د غاړې دهکدهکی
ورکړې نور یې رخصت کړ، ورته یې اشارت وکړ چې په
پښاور مه ځه بېرون دروه! آخر دی از راه دولت
خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې
دی وګورم نور به دروم. هغهٔ لهٔ خدای تعالیٰ همدا
غوښتل ورته یې وویل چې ته کښېنه زهٔ کور ته لاړشم
چې څهٔ طعام راستوم طعام وخوره هاله دروه - دی یې
کښېناوهٔ نور یې خلق ترې چاپېر کړل - پروا نهٔ یې دامیرخان
ور ښکاره کړه، په قېد یې کړ، الله داد خان خویشکي چې
په لنګرکوټ کښې وهٔ، بهرام په غالی دېر کښې وهٔ دواړه په
دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داسې کار ما
وکړ اوس معطل نهٔ اوسئ تا سو سرای لرز ورد وم!...»

"..... خان علیین مکان هم پهٔ هغه آوان پیر شوی وهٔ (کا دي با دي به ورته ویل) چې بهرام پیان وهٔ اوس ځخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شهٔ، خان دې هم د بهرام پهٔ کار راغب شي . مؤلف دکتاب (افضل خان) پهٔ هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وهٔ - پهٔ داسن وسال چې داسې هیڅ تجربه دکارونو تر سره نهٔ وه تېره - د غاړې شول، آخر هغه ورځ زهٔ لهٔ سرایه وبنکار ته وتلی وم تکه د زلمیو دستور دی هواهوس به مې کاوهٔ لهٔ ورایه سوورولید شهٔ - گومان وشهٔ چې څوک لهٔ رفقاؤ پسمانده راپسې راځي اماچې نیژدې راغی وپېژاند شهٔ چې هغه جلبدار دی چې لهٔ خانه سره پېښاور ته لاړ وهٔ معلوم شول چې څهٔ آسیب وخان ته ورسېد، پهٔ مجرد دلیدو پوېه و سرای ته راغلم - پهٔ سرای باندې غوغاوه - هر څوک پهٔ خپل مال پهٔ خپل ځان گرفتار وو . ملاحظه دخلقو داوه چې اوس به فوځ رایشي چې راغلم یو ملا عثمان خدای تعالی یې غریق د بحر رحمت کړه چې دی نمک حلال قدیمي د دوارو خانانو وهٔ ولاړ وهٔ خپل کور خپل مال یې هر څهٔ تر شاوهٔ راغلی مسلح پهٔ دروازه کښې د محل ولاړ وهٔ چې زهٔ یې ولیدم راته یې وویل چې زر ننوزه د محل عالم وباسه ، د غرهٔ پهٔ لوری یې روان کړه - زهٔ ننوتم

دلاسه مې د محل د عالمو وکړه نور مې د محل عالم راروان کړ د غرهٔ پهٔ لور ـ چې غرهٔ ته مې عالم ورساوهٔ نور بیا رته راغلم ـ ملا عثمان پهٔ ځای ناست وهٔ ـ پس لهٔ هغه مې حال مال وغرهٔ ته کړ ـ نور زهٔ ورغلم خان علیین مکان ته ـ لوی خان پهٔ نظام پوروهٔ ـ عابد خان یې راسره کړ، د سرور مېلې ته راغلم ـ خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې کړې شوې ـ بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی ـ راوې باله، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی ـ زهٔ یکتنها پهٔ سرور مېله پاتوشوم معرکه یې وکړه ـ بهرام مزدوه هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، پهٔ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا ـ د بادشاه پهٔ حضور دې اوسي منصب دې ورکا ـ دا زمان بهرام لکه غل د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي ـ خاني یې پهٔ نامه د بهرام کړه ـ پس لهٔ هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی. زهٔ چې پهٔ دا حال خبر شوم کړه مې پهٔ نظام پوروه روان شوم ـ خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال تړې بولاق یې هم پهٔ بهرام وسپارل ـ دبهرام زوی یې ولاچه ته واستوهٔ ـ څو مدت مې خان څخه پهٔ نظام پور کښې تېر کړ ـ پهٔ امید د ملکګیری چې راسره به مل شي ـ خپل

انتقام به واخلم - دا قصیده لوی خان بهرام ته په طریق
د وصیت کښلې وه، دی پرې غافل شه:

د مازیګر لهٔ چانه روغ نهٔ دی بهرامه
لهٔ هر چا سره مې زیست دی لهٔ ناکامه

نوکري، ځواني دا دواړه لکه بام دي
په پیری کښې لهٔ ما ولاړل دواړه بامه

اوس دا دواړه بامه ستا دي ننداره کړه
غافل مهٔ شه یونمان تر صبح و شامه

په دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ایښې
رسوه یې چې پرې نهٔ وزې تر مقامه

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

هرګاه ناامید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه
په قلعه د ګوالیر محبوس کړ - نور سل کسه کم و بیش چې لهٔ
قبیلو سره راسره وو په تاریخ دوولسم د سن مذکور
(۱۰۹۲) په سلخ د رمضان په لشوره مې واړول چې ما بې
حد د موږ او د افریدیو دی ....(بیالهٔ بهرام سره جنګونه
کوي او په نتیجه کښې جرګه راځي) ..... تمامې جرګې خان
ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نمسی اختیار د تا کهٔ سرداري
دهٔ ته ورکوې کهٔ هغهٔ ته - خان علیین مکان ورته په ځواب
وویل چې د ما آزردګی دا ساعت د دواړو په سرداری

نهٔ ده پهٔ هغه جرگه چي څهٔ مقرر شوی وو د بهرام

سره چي خان جنت نښان چي پهٔ قید دی خلاص دې شی دا

پهٔ کوم سبب پهٔ گوالیار کښې محبوس شهٔ ؟ بویه لکه چي ـ

قرار داد شوی دی د گوالیار دې کوز شي پهٔ منصب دې

سرفراز شي ـ دویم دا چي محال تري بولاق دې و ماته

راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ ـ معرکه پهٔ دا تمامه

شوه ـ چي لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چي

دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سرداری نهٔ

کا ـ دا هومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی ،

گنه د بهرام نه سرداري اخیستل د خدای تعالیٰ پهٔ کرم

و ماته اسان دي ـ هر چي تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښهٔ

وکړهٔ زهٔ هم پرې راضي شوم اوس د ما دوخت تقاضا

داده چي د تا پهٔ خدمت دې کفش برداري ،کوزه برداري

کوم چي تربیت کېږم ـ اما یو شرط کړم تر هغه وخته پورې

چي څو خان د ما او د بهرام پهٔ ناستي راضي شوی نهٔ

دی .... (تر یو شمېر پښتو او سردارانه جنگونو کولو

وروسته لیکي) .... خان علیین مکان لهٔ هغې جرگې بیا

راغی نظام پور ته ـ ماته یې وفرمایل چي څو نصو روپۍ

درې ماهه مونږ د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقررې

کړې ـ تهٔ خپل سړي ورستوه خیر آباد ته چي اخلي یې .

ماور ته ووې چې دما د تا قرار داد سره هومره وه
چې خوته دما او بهرام سره په اتفاق راضي شوې نه
يې ، اوس چې تا او ده سره اتفاق وکړ دما په اتفاق هم د
بهرام سره راضي شوې اوس دما د تاسره جدايي ده :

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نورمې اميرخان ته وکښل ، اميرخان ډېره ارزو زما
د بللو کوله امازه ورنه رغلم ، چې دماخط ورغی په هفه
زمانې پروانه او پنځه وکښه ـ دظفرخان نيايه په لاس
په معرفت د ملک محمد ارباب و رائ مان سنګه ديوان داستوله
نه هم وروان شوم چې په ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،
ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان په موجب داميرخان واستقبال
ته راغلل پېښورلره ورغلم رائ مان سنګه ډيوان مې داميرخان
وليد ـ آس او سروپای يې داميرخان له لوريه راکړ ـ ممرېز
خان جماعه دارې داميرخان راسره کړ ـ دکړو په لارې کابل
لره ورغلم ـ داميرخان دکوچ وخت وه جلال آباد ته ـ يوه شپه
مې په کابل وشوه ـ اميرخان ځواب داستوه چې سبا به
دما ډېره په نکرايي وي ـ ساعت د تا دملازمت هم سبا
دی ور سره راووتم ـ په نکرامی دی ډېره شه لا په ولاړه
مې ملازمت وکړ ـ چې نه يې ولېدلم داته يې وويل چې په
ځان د بهرام بلا راغی ـ نو ورسره تر جلال آباده راغلم ،

ډېره مهربانګي يې کوله ، د ما له خدمته هم رضا مند شه ،

دوه صدو پنجاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه برادري چې

د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نور يې سر و پای

او کمر خنجر راکړه زه يې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه

وخت چې زه د خان عليين مکانه خاطر آزرده د مغل له راغلم

متعلقات په نظام پوره وو . خان عليين مکان از راه اعتراض

را روان کړه جينا کړ ته راغلل ......(تر دې وروسته له بهرام

نه د خلکو خوابدګي او د ده ظلمونه بنيي او بيا د ځان په باب د خلکو

پر بکره بيا نوي) ..... اما اولس په جمع (له بهرام) ځني

را وجاړ ووت . معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب

(افضل خان) دی ، بهرام چا سردار کړی دی . زه په پېښاور

کښې وم چې سړي د اولس راغله چې رادرومه خه له د مغل

محتاجي کړې ..... نو زه له پېښاوره جينا کړ ته راغلم . د

اولس کدخدايان وا پره رالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس

په بدو برمنه شو وروزګار مو سره غلط شه پاخه

راځه . په بهرام هم اور ولګيد ، زمکه پرې تو ده شوه.!

(له ۴۹۲ مخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز) .

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲ - ۱۰۹۳ کلو په

پښتونخوا کښې د اشرف خان تر بند وروسته افضل خان

رسماً سرداري په لاس کښې ونيوه او له همدې وخت نه د ده

دسرداری دوره حسابله کېږي.

۳- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان دکورنۍ واوزامنو یاد:

« نقل دی له نیک بخت چې خانه زاد قدیم الخدمت وه او نهایت سخي او په طاعت په عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه، په هر ملک په هر بلاد چې څوک ملا درویش وه همه ددې وظیفه خوار وو. ډېره فقیر دوسته وه، زه یې یوه ورځ فقیر جمیل بېګ لره ورستولم چې دمؤلف دفرزند دپاره دعاوکا، زهٔ ورغلم په ډېر الحاح مې ځنې دعاوغوښته سر یې یو زمان په مراقبه کړه. راته یې وویل چې نیک بختنه تهٔ یو فرزند غواړې ما فی الحال دوه ولیدل نور به هم پسې وشي، په لږ مدت کښې له بي بي آیسې چې کور دمؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پېدا شول او امید دنورو شته. او دبل کور دپاره یې مکرر په ډېر الحاح ورستولم چې هغه دبي بي ورېره وه اما هیڅ ځواب یې رانهٔ کړ دهغې هیڅ ونهٔ شول.» (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هق کال په پېښو کښې لیکي:

- « یوسرو پای یې محمد سعید دما فرزندته ورکړ» (۳۸۱ مخ).

د ۱۱۱۹ هق کال په پېښو کښې لیکي:

- « فرزندی سیف الله خان مې دلاچي فوجدار کړه» (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سیف الله خان خبرشهٔ له لاچي پسې راغی» (۳۸۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « د محبت لوړ مي محمد علي خان ته غوښتي وه » (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پور سازه کړه فرزندي سیف خان مي جانشین کړ » (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « ما فرزندي محمد علي خان د بازونو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ » (۴۱۳ مخ).

- « په وخت د رخصت يې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړه » (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې :

- « فرزندي سعید خان فوځدار د لاچي وه » (۴۱۳ مخ).

- « په کار د خیر د محمد علي خان چې نسبت يې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وه ـ سرای ته د قبایلو سره راغلی وم ، چې داخبر را ورسېده زړې کار خیر پیوند کړ ... سباې محمد علي خان د فوځ سره روان کړ » (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

- « محمد علي خان په سن د پانزده سالګی ، محمد حسن د چارده سالګی ، اسدالله خان د یازده سالګي ، محمد اشرف د انه سالګي په رکاب کښې را سره حاضر وو . » (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم :

- « په وخت د یوړش والده د محمدعلي خان په حال د نزع وه ، حفر دګور جنازې ته یې معطل نهٔ شوم » (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال د لوی اختر ورځ :

- « صد رحمت په محمد علي خان شه ، بنه تردد بهادري یې وکړه ، تر واړو سورو په سرهمرکاب همعنان ترشیدو پوړې په نامدار پسې ته ، سواره یې پریستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وهٔ او هم والده یې په د' کال هغه شپه چې ماله جینا کوړه کوچ وکړ وفات شوه .» (۴۱۸ مخ).

- « په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار دلاچې وهٔ ، دتري ... ق سوارهٔ پیاده ورسره سرای ته راغی .» (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ هـ ق کال د رجب ۱۷ نېټه :

- « .... او د برخوردار محمد اشرف د بنادی کار هم درپېش وُ .» (۴۴۱ مخ).

- « په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زرسل پنځه دېرش کار د برخوردار د بنادی په اتمام ورسید » (۴۴۲ مخ).

- « برخوردار محمدحسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه .....» (۴۴۴ مخ).

- « ماهم په حسب قرارداد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ دلاچې مقرر کړ .» (۴۴۴ مخ). (۲)

دریم: د سکندر خان ختک د وینا څو سندونه:

۱- سکندر خان ختک د افضل آباد د باغ په ستاینه کښې یوه ۸۴ بیتیزه قصیده لري چې د دې باغ هر اړخیزه معرفي یې پکښې کړې او د دې باغ په وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته د دې باغ د پېژندنې له پاره څو بیتونه راخلو:

[۱] که رضوان یې له نشاطه خبردار کا
دا مکان به د بهشت سره شمار کا

[۷] نه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
د ذرې حال وهر سړي وته آشکار کا

[۸] ته به وایې د بهار تنا غوړا شوه
اوازونه چې په هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې په منځ کښې دي راغلي
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
په یوځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۲] په محل کښې د تصویر ګلونه واړه
په سرې باندې اهار لکه بهار کا

[۱۳] که ګلاب دی، که چنبه، که نور ګلونه
په خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

د هر لور جونه زلمي راځي په سېل
خپاې- خپلې مېږې واره وار په وار کا [۲۸]

د حاسد په خوله دې خاورې د حسد شي
که تر ده نه به تعریف د «شاله مار» کا [۳۱]

چې ناګاهه په ګلونو کښې ښکاره شي
توري ستر ګي دهوسه بلا ناتار کا [۳۵]

د کشمیر، د کابل کله دا صفت دی
چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا [۳٦]

په بهار یې په اطراف لس دوولس کروهه
په انواع- انواع ګلونه هلک ښکار کا [۵۰]

اشرف خان به په دا باغ په جهان یاد وي
سکندر هم کوندې څوک یاد په خپل اشعار کا [۸۰]

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي دده ورور سکندر خان خټک یو منظوم لیک ورا ستوي او دکور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته لیکي ، په همدې لیک کښې دافضل خان کم سني او په عین حال کښې تدبیر هم ورته ستایي، دا لیک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت دده د سرداری او مشری تصدیق کوی چې دلته یې له موضوع سره مربوط بیتونه رااخلو:

همنشین دې همکي حرامخوارهٔ وو

افضل خان نهٔ وُ خبر پهٔ عمرکم وُ

پهٔ جفا واړه ودهٔ دَ ته قفا کړه

پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم وُ

هېڅ کسی یې د انصاف مصاف ونهٔ کړ

مدعي يې وُ پهٔ غم دوستي یې بې غم وُ

آفرين باندې مغل پښتانهٔ وائي

منتشر يې نوم د توره پهٔ عالم وُ

+ + +

افضل خان د شلوکم زیات کهٔ (پهٔ) سر دی

پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی

زور قوت یې دلبنکر واړه لیدهٔ شي

د خورشید غوندې یو اَس یو یې جوشن دی

پهٔ اعدا یې هره ورځ ناره د جنګ وي

لهٔ هراسه یې آرام نهٔ شي غمجن دی

پهٔ غلیم بهارستان دهٔ خارستان کړ

پهٔ معنیٰ موږ ته تو تکی لکه ګلشن دی

عندلیب غوندې خبر د هر ګل اخلي

دلاسا دلوی هلک کا پرې مېین دی

شفقت، احسان، حیا لري بې حده

د مردی شهرت یې هم په مرد وزن دی
د فلک دشوارې وارې پرې آسانې
یا تورغر دی په همت کښې یا آهن دی
ښکار د غشي ، د توپک ، د باز ، شاهین کا
استاد شوی د هر علم ، د هر فن دی
ښه سوارلري ، ښه خط ، ښه یې انشاء ده
الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی
که تر تا رسېدی نه شي ګیله مه کړه
چې یاد شوی په هغه جهان دکن دی
+ + +
«کوهر» در دی د اخلاص په ښه صدف کښې
هر چار د افضل خان په حکم وک کا
په تحقیق لروبر نه کا څنې غاړه
«افضلخان» یې په مړې که ګز لک کا
«بهادرخان»، «سیف خان» لمسي دې له ګل دي
خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا
+ + +
«خالد خان» د افضل خان جای نشین و
د هر احسان ورسره شوی و خو بیا لاړ (۳)
+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سند ونه:

د اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

" شیدا کاظم خان، خانزاده قوم ختک، د پښتو نخواسړی، په پرهیزګاری او خدای ترسی کښې بې مثاله و، پرښته خوی به بنیادم و. اروېدل شوي دي چې دوی یوه جینۍ روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي یې په نکاح کړي، دوي قبوله نه کړه، د هغې جینۍ هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورلره ورغله، دوی یې په غرض پوه شول او خپله کوته یې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څهٔ خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دې از ما ییست له مې په شمعې لاس اېښی وهٔ چې کورم چې لهٔ ما د دغه اور زغم لی شي کهٔ نه؟ نو په هیڅ طور زغم ونهٔ شو او هر کله ے د دغه اور د تاو زغم ونهٔ شو نو د دوږ داور چې څوچنده لهٔ دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ ې یوهٔ نېک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي ړي وي."

« د جناب مستطاب نواب محمد فیض الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې يې دلته په ډېر شان شوکت د میاشتې په زر روپو نوکري کوله ، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور وُ ، د دوي مشران هم د شوکت او دولت او نغارې ښتنان وو . »

« شعر به يې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمايلو کله به يې په فارسی کښې هم طبیعت وآزمویلو « هی هی افغان » د حضرت مؤيد من الله جناب علي محمد خان د مړينې تاریخ هم د دوی د اوچت فکر نتیجه ده . او نادرشاه چې هندوستان په زور زياتي ونيولو « غم عام » يې د دغه نیولو تاریخ وويلو...»(۴)

پنځم : د « تذکرهٔ کاملان رامپور » سندونه :

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شیدا په باب په زړهٔ پورې معلومات لري چې دلته يې مربوط مطالب چې لومړی لاس مواد يې بللای شو، را اخلو :

د تذکرهٔ تکملة الشعراء ښتن لیکي : خان عاليشان چې د پښتون ختک قام رئيس دی ، د فرشتې په څېر بنیادم دی ، زاهد ، پرهېزګار ، متشرع ، ډېره اوچته حوصله لرونکی ، نازک دماغه او د درناوي ښتن دی ، ډېر زغموال کوونکی

د زغم او درناوي غر دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ ترلنه او دفضل او کمال ښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته وړپوړې د تازه معنو موندونکی او په نزاکت پوره ، زړه ته وړپوړې او دهسکو مضمونونو لټوونکی دی - تر دغه وخته دپښتوغوا په پښتو کښې داسې خوږه . وینا کوونکی سړی نه پیدا شوی دی او نه به پیدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کیدای شي ، په نازکخیالی او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارايي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان دخوش خیالی او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله - کله به یې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې یې یوڅو کالونه کیږي . د راجه نول رای ناظم اودده د قتل تاریخ یې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ یې هی هی افغان (۱۱۵۷ه‍ق) ویلی دی ، په هندوستان یې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ه‍ق) نه رااېستلی دی ، دکمایون د غرۀ په لمنه کښې دچلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ یې د فساد عظیم (۱۱۶۵ ه‍ ق) دتوریو نه رااېستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د ریاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې ، څلور سوه شپاړس

محونه لري ، په پای کښې يې دا عبارت دی . " تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان عالیشان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمٰن بتاریخ بیست و دویم شهر جمادی الثاني ١١٩٠ بخط بنده احقرالعباد فیض علي ولد قاسم بیک بپاس خاطر اخون زاده میان غلام حیدر سلمه الله تحریر یافت ."

مؤلف دده دیوان را پېژني او بیا د وفات قطعې تر ي راا خلي چې د يوې عنوان دی :

تاریخ د وفات ددریو دوستانو او دیو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا

چارمیش قرهٔ عینم بدان

زان دو شهید و دو سعید ازل

طبل رحیلی زده سوی جنان

سال وصال همه گردد جلی

بود غم يي هم آه - خوان هم

(١١٦١ هق)

...... ددې دیوان په سر پاڼې چا کابلي د شیدا خان د وفات دا تاریخ لیکلی دی :

د شیدا په آشیان جهان تریخ شه

د کباب غوندې يې کون و مکان سیخ شه

درست بدن يې ګويا زړه ؤ په سينې کښې
دل نظير د کاظم خان د مرګ تاريخ شه

له " دل نظير" نه (۱۱۹۴ هق) جوړېږي . غالباً همدا يې تاريخ وفات دی ، د دوی په باره کښې له کومه کتابه يا زباني روايته نور حال معلوم نه شه ". (۵)

شپږم : د خانزاده شېرعليخان مجمع الانساب :

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو په برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شېر عليخان " مجمع الانساب " دی . شېرعليخان د خوشال خان خټک د خانۍ د کورنۍ يو فاضل شاعر او ليکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هق کال د ذی الحجې په ۲۰ نېټه زېږېدلی او په ۱۳۲۳ هق کال د ۶۴ کلنۍ په عمر وفات شوی دی ،

د شاهداد خان ، هغه د سرور خان ، هغه د سردار خان ، هغه د شهباز خان ، هغه د سعادت خان ، هغه د افضل خان ، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی ؤ .

شېرعليخان د خپل ستر نيکه افضل خان په پېروۍ په پښتو ، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب په نامه يو کتاب کښلی او د خټکو د خانۍ د کورنۍ شجرې او حالات يې پکښې راوړي ، دی د خپل کتاب په سريزه کښې ليکي :

« وائي دا بندهٔ نادان مملو پهٔ عصيان يعني خانزاده شېرعليخان پهٔ خدمت د هوښيارانو روښن دلانو کښې پهٔ ډېر تواضع او نياز سره عرض د عاجزۍ پهٔ دا مضمون لري چې هر ګاه پهٔ مطالعه د کتاب د تواريخ مرصع پهٔ زېور د معنیٰ آراسته او ښائسته دی او پهٔ مجلس د تاريخ دانو خلقو کښې د ګلو دسته دی. دی پهٔ معنیٰ کښې د دروکان دی او مصنف ددهٔ زموږ نيکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب يعنی واړه نسب نامه پهٔ ښه تفصيل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخېل زموږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بيان کړې ده پهٔ هسې عنوان سره چې بيا ورته حاجت د تقرير او تحرير نشته ،لهٔ هغه مدت نه او س زموږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او پهٔ دا منځ کښې زموږ پهٔ خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل کسان پهٔ خپل خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي لېکن چا د هغو نه پهٔ جمع کولو د دې تقرير او پهٔ ليکلو د دې تحرير سعی کوښښ نهٔ دی کړی يعنی دا نسب نامه چې او س کښې نشي هيڅا ليکلې نهٔ ده دا خو يو دا سبب معلوميږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او د ننګ ننګ تکليفات پهٔ منځ د دوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب د هغو يوه کم فرصتي شوه ، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمدخان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هریو کس له مونږ په خواهش دخپل دوزګار دی . هرګاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو ددا رنګ حالونو له هرڅهٔ زیات وه . پس له دا سبب په ډېر کوښښ اومحنت سره دانسب نامه جمع کړی شوه په هسې مضمون سره چې انشاءالله له ابتداء د خان مرحوم چې مصنف دکتاب دی تر مونږ پورې چې اووهٔ اتهٔ پېړی تېرې دي هېڅ قدربه پکښې تغیر او نقصان راغلی نهٔ وي اوکهٔ وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب له سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی کهٔ مونږ نهٔ وو یقین دی چې پس له مونږ به داکښل په طور د یادداشت باقي پاتې شي ... (د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شېرعلیخان پرنسب نامه سربېره نور ډېرتصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو یې کښل کول .

د شېرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ له موضوع سره مربوط دالاندې مطالب ترلاسه کېږي :

۱- په هغه جدول کښې چې دختکو د رئیسانو فهرست

لهٔ ملک آکوړ خان نه بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان په برخه کښې وايي :

« د حکومت د پیل کال ۱۰۹۴ ـ د حکومت پای ۱۱۵۴ هق ، د حکومت دوره ٦١ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه»

۲ ـ د افضل خان ختک د زامنو په باب لیکي :

« محمد افضل خان چې زموږ په خاندان کښې په خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اتهٔ فرزندان عنایت کړي وُو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لهٔ یوې مورد ، محمد علیخان ، حسن علیخان لهٔ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لهٔ بلې مور . محمد اشرف خان لهٔ بیلې موره . محمد سعید خان لهٔ بیلې موره . په دوی کښې سعدالله خان مشر وهٔ او س په شهید خان سره مشهور دی څکه چې د لبنکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وهٔ او ددهٔ و یاره وهٔ ، په سرای کښې شهید شوی دی »

۳ ـ د کتاب په اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سرداری په باب لیکي :

«کله چې اشرف خان بندي شو (ددهٔ ورور بهرام دپلرنی ریاست دعوی وکړه) خوخوشحال خان د مشری پګړی خپل نمسي افضل خان ته ور په سر کړه ..... محمد افضل خان یو پوې سړی وُ ، ډیر کتابونه یې لیکلي وو ـ دهٔ ٦١ کاله مستقل

حکومت و چلاوهٔ ، اته زامن یې درلودل چې دادوه یې دیادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) له خپل پلار نه خپه شو. د ځو ملا زمانو سره تیرای ته ولاړ هلته یې د تیراه ریاست جوړ کړ. د محمد افضل خان دوفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی .»

۴- نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره له ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمېرې چې د نادرشاه او احمد شاه دوره ده (۶).

پایلیکونه:

(۱) پهٔ دې برخه کښې د کاظم خان شیدا دوینا نمونې له کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، رااخیستل شوې دي .د تاریخي مادو د تثبیت له پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او د کاظم خان شیدا د دیوان د خطي نسخو پهٔ باب معلومات زماله « پښتو نسخې - د پښتو نخوا او دنیا پهٔ کتابتونو نوکښې » قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروابنا د استاد کامل مومند له چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) د سکندر خان خټک د دې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه ددهٔ د دیوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو اکیډمی پېښور په کتابتون کښې ساتله کېږي .

ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري کښې راوړي دي، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.

(۴) د دې کتاب اقتباس د اروا ښاد استاد کامل مومند له « ۶۳۰ » نومي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه .

(۵) دا متن هم د اروا ښاد استاد کامل مومند له یاد شوي کتاب نه اخیستل شوي ، ۲۰۹-۲۱۲-۲۱۵-۲۱۹ مخونه .

(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو سټیټ محترم پردل خان خټک راسپارلې وُ چې قلباً مننه ترې کوم .

O

څلورم څپرکی

ترلاسه شوې نتیجه

د استغناق طمعه به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتیجه يې ورکړه دې لهٔ کنعانه

د تېرو شو و اټکلونو او روایتونو ، شکونو او ټکونو و سا ونو او لاسوندونو د څېړنې ، تنقید او جاج په نتیجه کښې د کاظم خان شیدا د ژوند اړانه پهٔ لنډه توګه داسې جوړ ولای او ترتیبولای شو :

د شیدا نوم « محمد کاظم » (۱) تخلص « شیدا » (۲) پهٔ قام « افغان ختک » (۳) د خان د « خاندان » (۴) خانزاده د خوشحال خان ختک کړوسی ، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان ختک زوی وُ (۶) پهٔ سرای او افضل آباد

کښې یې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کښې له حپل پلار تر
څخه د هندوستان پر دپس شو او په دې توګه یې د سردارۍ
په سر پښتو شو او پښتو او پښتونکو پښتو ته شا کړه (۸) .

دده پلار افضل خان خټک د ۱۰۷۴-۷۵ هـ ق کال شا او حو
زېږېدلی و (۹)، په ۱۰۹۲ هـ ق کال کښې یې چې پلار اشرف خان
هجري د مغلو له خوا زنداني شو. خوشال خان خټک سردارۍ
بهرام ته وسپارله خو افضل خان ونه منله او د بهرام تر
منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال دختکو سردار شو (۱۰) او ت
۱۱۵۳ هـ ق کال پورې یې داورنګ زېب او دهغه د اخلافو د
حکومت په دوره کښې سردارۍ ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر
سردارۍ وروسته یې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او
د مرګ نېټه یې نا معلومه ده (۱۲) .

د افضل خان خټک دو اده په باب د سکندر خان خټک له
دې زېږي څخه چې په اشرف خان یې کوي :

«بهادر خان» «صیف خان» لمسي دې تکه ګل دي
خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

څرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۳ کال وړاندې یعنې دخان
او سردارۍ تر پیلېدو مخکښې واده کړی و او داوخت د
دوو ماشومانو پلار و .

ښکاري افضل خان خټک د ۱۶ کلنۍ ۱۷ کلنۍ په سر

وادهٔ کړی وي او دا یوه عادي خبره ده ځکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نیو کښې اولادونو ته لهٔ ځوانیه وسره سم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چې په خپله هم خپل زوی محمد علیخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندې د محبت لور غوښتې وه (۱۴) او تر ۱۱۳۵ هق کال وړاندې یې محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شاو خوا وادهٔ کړی وُ (۱۵). دهٔ پهٔ ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د "بهادر خان" او "صیف خان" پهٔ نومونو درلودل (۱۶) چې بهادر خان پهٔ تاریخ مرصع او مجمع الانساب کښې نهٔ دی یاد شوی بنایي پـهٔ ماشومتوب کښې مړ شوی وي خو "صیف خان" د "سیف الله خان" او "سیف خان" پهٔ نامه شته چې پهٔ ۱۱۱۹ هق کال یې دلاچې پوځدار ټاکلی دی (۱۷) او هم یې بل زوی د محمد سعید خان پهٔ نامه دی چې دې یې هـم پهٔ ۱۱۲۹ هـ ق کال دلاچې پوځدار ټاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه دیوې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا افضل خان خټک دوې لاولده بیبیانې درلودې چې یوه یې بي بي آیسه نومېده او بله د بي بي نېکبختې وربېره وه . بنایي دا وخت یې لومړۍ مېرمن مړه شوې وي ، دی د بي بي نېکبختې پهٔ ټینګار او ملتیا فقیر جمیل بېګ ته د زوی د غوښتلو لهٔ پاره دعا ته ورځي ، هغه زېری ورکوي چې : نېکبخته ته به یو زوی غواړې ما فی الحال

د وه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد
علي او محمد حسن د بي بي آیسې له نسه په ۱۱۱۵- او - ۱۱۱۶
هـ ق کلونو کښې یو په بل پسې پیدا شول خو د دوهې بي بي
یې څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې
کال (۱۱۱۶) پورې فقیر جمیل بېګ ژوندی ؤ او په همدې
کال ومړ :

چون رفت از جهان این کرامت خدیو
بجز "ق" آمد ز عالم " غـــریـــو "
(۱۲۱٦ - ۱۰۰ = ۱۱۱٦ هـ ق) (۲۰)

له افضل خان خټک کره په ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او په
۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان
مور (بي بي آیسه) په ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳٦ هـ ق کال پورې واقعات یکښې
راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ
لري او داهم د نورو پېښو په ترځ کښې په ضمني ډول یاد
شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه
(۱۱۵۳ هـ ق) پورې د دهٔ په باب غږېږي لیکي چې د دهٔ له پنځو
ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم
خان له یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان له بلې مورهٔ ،

عبید خان او محمد عماد خان لهٔ بلې مورې ، محمد اشرف خان لهٔ بېلې مورې او محمد سعید خان لهٔ بلې مورې (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب په پېښو کښې تناقض لږ دی. د تاریخ مرصع په قول په ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې لهٔ یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزیر پېدا شول او د بلې اولاد نهٔ ؤ . دهٔ دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې په ۱۱۱۹ ... او بل په ۱۱۲۹ هق کال دلاچې پوځداران تپاکلي وو - د سکندر خان په وینا سیف الله خان د اشرف خان تربندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هق کال د محرم تر ۴ وړاندې زېږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې لهٔ بلې ماینې یا نورو ماینو ښځه وو ، همدا رنګ په تاریخ مرصع کښې د اسد الله خان او محمد اشرف خان د میندو د یادولو ضرورت نهٔ دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې رامنځ ته شوی هغه دادی چې په تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه : سیف الله خان ، محمد سعید خان ، محمد علي خان ، محمد حسن ، اسد الله خان او محمد اشرف خان راغلي (۲۵) خو په مجمع الانساب کښې د سیف الله خان نوم نشته ، محمد حسن د حسن علي په نوم راغلی ، اسدالله خان د سعدالله خان په نوم راغلی خو په حاشیه کښې اسدالله هم ورسره شته (یعني دی په دواړو نومونو یادېدهٔ)

کاظم خان ، عبید خان او محمد عمار خان نوي نوموړي دي چې تاریخ مرصع یې نه یادوي او هم سعدالله خان تر تولو مشر گڼل شوی چې داسمه نهٔ ده اما ځرنګه چې سرداري دهٔ تر لاسه کړې نوشیرعلیخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲۶) همدا راز عبید خان بنایي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شیدا دخپل دیوان نسخه ددهٔ په لاس محمدي صاحبزاده ته لیږلې ده (۲۷).

ځرنګه چې تاریخ مرصع تر ۱۱۳۶ هق کال وروسته پېښې نهٔ لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان ختک ژوند یقیني کوي نوځکه په دې موده کښې ددهٔ د زامنو پیدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره ده چې په دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي یې.

پهٔ روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵ - ۱۱۴۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي ، پهٔ دې برخه کښې نهٔ ماتوونکي او نهٔ زیات روښانوونکی سند نهٔ شته نوځکه همدا اټکل پهٔ دې برخه کښې تر ټولو سه یو بنهٔ اټکل پېلای شو .

کومه مرثیه چې د کاظم خان شیدا پهٔ دیوان کښې د دهٔ د والد پهٔ نوم چاپ شوې ، سمه نهٔ ده ، دا او ورپسې

قطعه يې د «والدې» په مړينه دي چې دا خبره هم دخطي نسخو د دود او هم ددهٔ د بېتونو د جوړښت او بشپړتابه په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸).

همدا راز د مجمع الانساب د ليکنې له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹ هق کال شا او خوا زېږېدلی او هم څرګنده چې د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا ددهٔ د مور يادونه نشته نو ددهٔ له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ - ۱۱۱۸ هق کلونو په موده کښې اټکلولای شو، که د اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ يا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت يې د ۱۱۰۰ هق کال شا او خوا ګڼلای شو او که د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰ هق کال زېږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹ هق کال چې وفات شوې او کاظم خان شيدا يې دوې مرثيې ويلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه، چې دا عمر هم له طبيعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شيدا د ديوان دد ې مرثيو نتيجه به دا وي چې دا دواړې قطعې دهٔ د خپلې مور په مړينه ويلې دي.

کهٔ څهٔ هم اسدالله خان د شيدا سکه ورور و (۲۹) خو له يې خوا د دهٔ له سرداری او جاګير سره مينه نهٔ وه

او لهٔ بله پلوه د خانۍ او سرداری په سر د دوی

کورنۍ شخړې ناوړه حالت ته رسېدلې وې نو ځکه

ده په ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو، دې

پېښو ته ده په دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې

دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شو چې دده ورور

اسدالله خان دده دوراره لښکر خان په لاس ووژل

شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او

ژړولی دی:

لهٔ حب جاهه په زړهٔ کښې سوړیم

د ملنګۍ وکار ته جوړ یم

سرمې خوږلی د شیرین ورور دی

لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب، د نقشبندیه طریقې صوفي (۳۳)،

دیندار او پرهېزګاره انسان ؤ (۳۴)، واده یې نهٔ ؤ کړی

او په کومه قطعه کښې یې چې د «قرهٔ عین» په مرینه

اوښکې توې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده خو

دا دده زوی نه بلکې زوی خوانده یې ؤ چې د سرېزه

(مصرع) د «بدان» کلمه صراحت پرې کوي. یعنې: زما

د سترګو کسې یې وبوله!

د شیدا شعر او شاعري په پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور دا لیکنه
یې نه ده سې څوک دا غلی نهٔ به راشي حتی په فارسي
کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کهٔ کامل صاحب مبالغه
او غلو هم کړي (۳٦) دده د انفرادیت په برخه کښې د پره
منافعه نهٔ ښکاري .

شیدا د نواب محمد فیض الله خان په عهد کښې د
میاشتې د دوه روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه
خپل پلرنی تاټوبي ته نهٔ دی راستون شوی

د شیدا د مړینې تاریخي ماده د "دل نظیر" =
(۱۱۹۴ ه ق) په توره کښې نغښتې ده چې یوه ناپېژندل
شوي کابلي شاعر ویلي ده (۳۸) او داخبره ترڅو چې
ما تو د نکې سند نهٔ شي او تر دې کال وروسته دده
د ژوند نورې نخښې نښانې و نهٔ موندلې شي ، د منلو
وړ ده

په پای کښې زهٔ د لوی عالم استاد کامل مومند
روح ته دعا کوم ځکه کهٔ دوی په دې موضوع کښې عالمانه
ښکلونه او پلټونه نهٔ وای کړي زما به ددې لیکنې لور
ته پام نهٔ ؤ اوښتی او دا رساله به نهٔ وه کښل شوې .

پـا یلیکونه :

(۱) د دیوان سریزه ، د دهٔ پهٔ خپل قلم .

(۲) همدا سریزه .

(۳) همدا سریزه .

(۴) دیوان ، د پښتو د شعر حسب حال ، ۱۴ مخ .

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله ، ۲۰۶ مخ .

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان ، قلمي نسخه .

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې .

(۹) دا انټکل د سکندر خان ختک لهٔ هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلو کلو کم و زیات ګڼي ، کولای شو . د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي دی . را علی او د لیکوال د دوهم توک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴ - ۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی ، او هم افضلخان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترڅ کښې خان د ۱۶ - ۱۷ کلو ښيي .

(۱۰) دا موضوع په تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک په تفصیل لیکلی، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه.

(۱۱) مجمع الانساب، د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه.

(۱۲) همدا اثر.

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک، ادبي ستوري ۲ ر ۳۵۴ مخ.

(۱۴) تاریخ مرصع، ۴۰۸ مخ.

(۱۵) تاریخ مرصع، ۴۴۱ مخ.

(۱۶) د سکندر خان لیک.

(۱۷) تاریخ مرصع، ۳۸۵ مخ.

(۱۸) تاریخ مرصع، ۴۱۳ مخ.

(۱۹) تاریخ مرصع، ۶۰۳ مخ.

(۲۰) په تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ډبره.

(۲۱) تاریخ مرصع، ۴۱۷ مخ.

(۲۲) تاریخ مرصع، ۴۱۶، ۴۱۸ مخ

(۲۳) مجمع الانساب، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي.

(۲۵) تاریخ مرصع، بېلا بېلې برخې.

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه، د شیدا په خپل قلم.

(۲۸) وګورئ د دهٔ د دیوان خطي او چاپ نسخې

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) موږ له دیوان نه پهٔ دې خبرې کښې کافي نمونې ورکړې دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) دیوان .

(۳۳) دیوان . د دهٔ د خپل قلم سربیره .

(۳۴) تذکرهٔ انتخاب یادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور، دارواښاد کامل، د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکرهٔ کاملان رامپور، دیاد شوي کتاب پهٔ حواله .

(۳۶) استاد کامل ، ۱۶۳۰ نومی کتاب، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرهٔ انتخاب یادګار، دارواښاد کامل دیاد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ پهٔ حواله .

(۳۸) تذکرهٔ کاملان رامپور، د استاد کامل پهٔ حواله .

نوملیک

د وګړیو، ځایونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

په دې نوملیک کښې د ځایونو نومونو ته د ستوري * نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م»، او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزاد خان : ۶۱
آیسه، بي بي : ۶۳، ۸۲، ۸۳
احمد (پاک) : ۲۸
احمد شاه : ۷۸
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ۶
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ۲۳
ادبي ستوري (ک) : ۷۹، ۸۹، ۹۰
اردو (ژبه) : ۷۰، ۷۴، ۷۷
اسدالله خان : ۳، ۴، ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۸، ۸۳، ۸۴، ۸۶، ۸۷،
اسلام خان (خانصاحب) : ۵۱
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ۵۱، ۵۲، ۷۸، ۴۹
اشرف خان : ب، ۱، ۳، ۹، ۱۱، ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۶۲، ۶۷، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱، ۸۴، ۸۹
افریدي (ن) ۵۹
* افضل آباد (باغ) : ۱۴، ۲۹، ۵۳، ۶۶، ۸۰
افضل خان خټک : ب، ۱، ۳، ۷ تر ۲۳، ۵۳ تر ۵۵، ۵۷، ۶۲، ۶۳، ۶۷ تر ۶۹، ۷۴، ۷۵، ۷۷، ۸۰ تر ۸۶، ۸۹، ۹۰
افغان (ن) : ۲۶، ۲۷، ۸۰
* افغانستان : ۱، ۲
افغاني (ن) : ۱، ۱۲، ۱۸، ۲۳، ۲۶، ۲۷
اکوړخان (ملک) : ۷۵، ۷۷
* اکوړی : ۴۴
الله داد خان خوېشکي : ۵۶
الله نور : ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
امیرخان : ۵۵، ۵۶، ۶۱
انوار الحق (ډاکټر) : ۲، ۴۵، ۴۶
اورنګ زیب : ۷۷، ۸۱
* ایران : ۷۲
* باجوړ : ۳۸
بادشاه (اورنګ زیب) : ۵۵، ۵۶، ۵۸، ۵۹
بادي : ۵۷
* بدخشان : ۲۷
برېټش موزیم (م) : ۴۹
* بریلی : ۳۱
* بګرامي : ۶۱
* بنګاله : ۳۱
بهادرخان : ۶۹، ۸۱، ۸۲
بهادر شاه : ۷۷
بهرام : ۹، ۱۵، ۵۵ تر ۶۲، ۷۷، ۸۱

بېنوا عبدالرؤف: ۲، ۶، ۴۵، ۴۰
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور.
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ۶۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتنو: وګ: پښتانهٔ.
پښتو (ژبه): الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ۶
پښتو اکیډیمي (م): ۶، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ۶، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ.
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نثر د پښتونخوا او دنیا په کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۹
پلاوړن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ۶
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۲، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ۶۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادگار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تری بولاق: ۵۸، ۶۰، ۶۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* توتکی: ۶۸
* تیراه: ۳۰
* تیری: ۷۸
* جلال آباد: ۶۱
جم (باچا): ۳۵، ۳۶
* جمرود: ۵۶
* جیناکړ: ۶۲، ۶۵
د چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* څلوزي: ۶۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ۶۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ۶۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷ تر ۵۹، ۸۰
خان جنت مکان او جنت نښان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ۶۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان) ۶۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشحال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۶۰ تر ۶۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷۶، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۶، ۸۰، ۸۱
خواجه محمد خان: ۷۶
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱۶ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ۶۰، ۶۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

* دکن : ۶۹
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ۲۵
دیوان د سکندر خان (ک) : ۷۸، ۷۹
دیوان (د کاظم خان) ۵، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷،
۲۵، ۲۹، تر ۳۰، ۳۴، ۴۲، ۴۴،
۴۵، ۴۸، ۴۹ تر ۵۲، ۷۲، ۷۳، ۸۵
تر ۸۷، ۸۹ تر ۹۱
دیوان کاظم خان شیدا (دهمیش) (ک) : ۲، ۶
دیوان کاظم خان شیدا (د ډاکتر انوار الحق) :
۲، ۶
راجه رام سنګه : ۵۶
راجه نول رای : ۷۲
* رامپور : ۴، ۵، ۱۴، ۳۱، ۷۱
راورتي : ۱، ۱۲، ۱۷ تر ۱۹، ۲۳، ۴۹
رای مان سنګه دیوان : ۶۱
رحمت خان، حافظ : ۵۲
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ۴، ۵، ۶
رښتین، پوهاند صدیق الله : ۲، ۶، ۱۱، ۱۵ تر
۱۷، ۱۹ تر ۲۱، ۲۳، ۴۸
رضا همداني : ۲، ۶
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ۲۶، ۲۹، ۳۱، ۳۲، ۳۹ تر ۴۲
روهي ادب (ک) : ۳، ۶
د ریاست سوات کتب خانه (م) : ۵۰، ۷۲
زنځیري (لیک دود) : ۴۶
* سرای : ۵، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۷ تر
۳۱، ۴۴، ۵۳، ۵۶، ۵۷، ۶۴، ۶۵
۷۷، ۸۰
سردار خان : ۷۴
سرفراز خان : ۴۸
سرور خان : ۷۴
* سرو میله : ۵۳، ۵۸
* سرهند شریف : ۴، ۵
سعادت خان : ۷۴
سعدالله خان : ۷۷، ۷۸، ۸۳ تر ۸۵
سعید خان : ۱۲، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۸۴
سکندر خان خټک : ۶۶، ۶۷، ۷۸، ۸۱،
۸۴، ۸۹، ۹۰
سلیم : ۷۳
سلیمان : ۳۶
* سمه : ۳۸
* سوات : ۳۸
سید پهولا : ۵۶
سید علي محمد خان نواب : ۷۱، ۷۲
سیف الله : ۱۳، ۲۰، ۶۳، ۶۴، ۸۲، ۸۴
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مان : ۶۷
* شاهجهان آباد : ۵۰، ۵۱
شاهداد خان : ۷۴
* شکی : ۵۴
شوق حافظ احمد علي : ۷۱
شوکت بخارایي : ۷۲
شهامت خان : ۵۶
شهباز خان (د خوشال بابا کړی) : ۷۴
شهباز خان (د محبت پلار) : ۶۴
شهید خان (سعدالله خان) : ۷۷
* شیخ جیو (زیارت) ۵۸
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ا تر ۳۹،
۴۱، ۴۲، ۴۴، ۴۶ تر ۴۸، ۵۴ تر ۷۰،
۷۴، ۷۷، ۷۸، ۸۰، ۸۳، ۸۵ تر ۹۰
* شیدو : ۶۵
شیرعلیخان : ۷۴ تر ۷۶، ۸۵، ۸۹، ۹۰
شیرمحمد خان ګنډه پور : ۱، ۹، ۱۹
* ښنايي پور : ۵۴
دښووني او روزني وزارت (م) : ۶
صائب تبریزي : ۷۲
* صوبه سرحد : ۲
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ۶۹، ۸۱،
۸۲
طائر، پروفیسر محمد نواز : ۳، ۶
ظفرخان : ۶۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

عابد خان (دخوشال خان زوی): ۵۸
عابدخان (دشیدا وورور): ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸ تر ۲۰، ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۸۵
عبید خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
عثمان، ملا: ۵۷، ۵۸
* غالي ډېر: ۵۶
غلام معصوم (پیر): ۵
غني کشمیري: ۷۲
فارسي (ژبه): ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۸
فارغ بخاري: ۲، ۶
فتح الله: ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
فرهنګ زبان و ادبیات پښتو (ک): ۲، ۶
فقیر جمیل بېګ: ۶۳، ۸۲، ۸۳، ۹۰
فیض الله خان، نواب: ۴، ۷۱
فیض علي: ۵۰، ۷۳
قاسم بېګ: ۵۰، ۷۳
* کابل: ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۵، ۶۱، ۶۷، ۷۸، ۷۹
کابل پوهنتون (م): ۱۱، ۲۳
کابلي شاعر: ۷۳، ۸۸
کادی: ۵۷
کاظم (د سرای یو بل شاعر): ۴۴
دکاظم شیدا دیوان (دبېنوا) (ک): ۲، ۶، ۷۸
کاکاخیل، میا تقویم الحق: ۱۴
کامل، استاد دوست محمد خان مومند: ج، ۲، ۳، ۵، ۷، ۹ تر ۱۵، ۱۹، ۲۲ تر ۲۴، ۴۸، ۵۱، ۷۸، ۷۹، ۸۸، ۸۹، ۹۱
* کتهېر: ۳۰، ۳۱
دکراچۍ ملي موزیم (م): ۵۱
* کرپه: ۶۱
* کشمیر: ۴، ۶۷
کلید افغاني (انګلیسي ژباړه (ک): ۱، ۱۸، ۱۹
* کمایون (غر): ۷۲
* کنعان: ۳۲، ۸۰
* کوز تاکال: د
ګلشن روه (ک): ۵، ۶
* ګوالیر (قلا): ۵۹، ۶۰
ګوهر: ۶۹
* لاچي: ۱۳، ۵۸، ۶۳ تر ۶۵، ۸۲، ۸۴
* لشوره: ۵۹، ۶۰
لبنکر خان: ۷۷، ۸۷
* لنګرکوټ: ۵۶
لوی خان (دخوشال خان): ۵۸، ۵۹
مجمع الانساب (ک): ۷۴ تر ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۲ تر ۸۶، ۸۹ تر ۹۱
محبت خان: ۶۴، ۸۲
محمد ارباب، ملک: ۶۱
محمد اشرف (د افضل خان زوی): ۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۷، ۸۲ تر ۸۴
محمد افضل خان: ۷۵ تر ۷۸ هم وګ: افضل خان ختک.
محمد حسن: ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۸۳، ۸۴
محمد سعید خان: ۶۳، ۶۴، ۷۷، ۸۲، ۸۴ هم وګ: سعید خان
محمد عابد: وګ: عابد خان.
محمد علي خان: ۱۰، ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۷۷، ۷۸، ۸۲ تر ۸۴
محمد عماد خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
محمد فیض الله خان، نواب: ۸۸ هم وګ: فیض الله خان.
محمدي صاحبزاده: ۵، ۴۲، ۸۵
مرهټه (ن): ۱۰
مغل (ن): ۵۸، ۶۲، ۶۸، ۸۱
ممریز خان: ۶۱
میا عمر: ۵۲
میا غلام حیدر اخونزاده: ۵۰، ۷۳
میا محمد: ۴۹
میا محمد عمر: ۴۲ هم وګ: میا عمر.

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر میناېي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادرشاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ٦۵
نبي آخر زمان : ۷٦
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ٦۰، ٦۲، ٦۴
نقشندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوښهر : ۵۳
نیکبخته، بي بي : ٦۳، ۸۲
* نیلاب (غابنی) : ۵۵
وږمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولی : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱٦، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ : اشرف خان .
همېش خلیل : ۲، ٦، ۴۵، ۴٦، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندو بار : ۳۱
* هندوستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هیوادمل، زلمی : ۲، ٦
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱٦۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۵، ٦

(c) ketabton.com: The Digital Library

B
1.237
RAF
5561

امان

د امان کتاب له خپرونو څخه

پېښور

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library